HEGEL'İN "HUKUK FELSEFESİNİN PRENSİPLERİ" ADLI ESERİ BAĞLAMINDA AHLAKIN OLUŞUMU

Dr. Öğretim Üyesi Cengiz ÇUHADAR
Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
ccuhadar68@gmail.com

Öz

Hegel, toplumun yasalarıyla uyumlu örf ve âdetlere dayanan ahlak anlayışını anlatmak için sittlichkeit kelimesini tercih etmektedir. Hegel, düşüncelerini açıklarken merkeze koyduğu "ruh" kavramını sübjektif, objektif ve mutlak olmak üzere üçe ayırmaktadır. Hegel'in ahlak anlayışını içine alan objektif ruh Soyut Hukuk, Sübjektif Ahlaklılık ve Objektif Ahlaklılık aşamalarından oluşmaktadır. Hegel'in felsefesinde objektif ahlaklılık; aile, sivil toplum, devlet, basamaklarını geçerek kendi kendisini gerçekleştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hegel, ahlak, hukuk felsefesi, sübjektif ahlak, objektif ahlak, aile, sivil toplum, devlet.

HEGEL'S ETHICS

Abstract

Hegel, to explain the morality based on customs and practices compatible with the laws of society prefers to sittlichkeit words. Hegel thoughts put into explaining the central "spirit" the concept of subjective, objective, and is divided into three namely absolute. Hegel's objective spirit on the field of morals, consists of stage Abstract law, Subjective and Objective Morality. Objective morality in Hegel's philosophy; family, civil society, government, realizes itself through the steps.

Keywords: Hegel, ethics,, philosophy of law, subjective morality, objective morality family, civil society, state.

Giriş

İnsan, akıl sahibi olması nedeniyle diğer canlılardan ayrılarak farklı eylemleri seçme ve yapabilme kabiliyetine sahip olmaktadır. Bu irade gücü ile yaptığı tercihler iyi-kötü olarak değerlendirilmektedir. Yani insan değer oluşturan bir varlıktır ve insanı insan yapan manevi ve ahlaki değerlerdir ve bunlar sayesinde 'ahlaki varlık', 'ahlaki toplum' olma özelliğini kazanır. Ahlaki değerler ve kanunlar ahlakın konusunu oluşturur (Aydın, 1992: 24). Birçok filozof, insan ve toplum için çok önemli konu olan ahlakın ne olduğunu açıklamak için düşünceler üretmiştir. Çalışmamızda her ne kadar başlı başına ahlak kitabı yazmasa da ahlaka dair görüşlerine yer vereceğimiz Hegel (1770-1831) de bu düşünürlerden biridir.

Hegel'in düşüncelerine geçmeden *ahlak, Moralität* ve *Sittlichkeit* kelimelerinin anlamlarını kısaca açıklamak konunun anlaşılmasında faydalı olacaktır. *Ahlak,* Arapça din, tabiat, huy ve karakter gibi manalara gelen "hulk" kelimesinin çoğulu olup, Türkçe'de tekil olarak kullanılmaktadır. İngilizce'de ise ahlak kelimesi âdet, karakter, hal ve hareket tarzı anlamlarına gelen Latince "moralis"den türetilmiş "moral" kelimesi kullanılmaktadır (Kılıç, 1996: 1). Yapılan tanımlara bakıldığında ahlak; huy, karakter, hal ve hareket tarzı olarak ele alınmakta ve 'insan topluluklarınca zamanla benimsenen, fertlerin birbirleriyle aile, toplum, devlet ve bütün insanlarla ilişkilerini düzenleyen kurallar, ilkeler ve inançlar bütünü' şeklinde tarif edilmektedir (Bolay, 1996: 4). Akarsu ise ahlakı "kişiler veya gruplarla benimsenen eylem kurallarının bütünü" şeklinde açıklamaktadır (Akarsu, 1984: 2). Başka bir tanımda ise ahlak, "insanın kendisini veya diğer insanları ilgilendirecek bir eylemi, alternatifler içerisinde iradesiyle seçip icra etmesi" (Ceylan, 1995: 40) olarak ifade edilmektedir. Von Aster'e göre ahlak olanı değil, olması gerekeni araştıran, iyi ve kötüyü kendisine konu yapan, insanın yürüyeceği yolu gösteren pratik felsefedir (Von Aster, 1999: 3).

Ahlaklılık (moralitiy) ile kullanılan kavramlara bakıldığında ilgili olan şu üç kelime öne çıkmaktadır: *Ethik*, Yunanca ethos'tan, *Moralität,* Latince *mos*'tan(çoğulu mores) ve *Sittlichkeit*, Almanca Sitte'den türemektedir (Inwood, 1992: 191). Aşağı yukarı aynı anlamda kullanılan *Moralitat (sübjektif ahlaklılık)* ve Sittlichkeit (objektif ahlaklılık), burada mahiyetçe farklı anlamlarda alınmışlardır. Yaygın kullanışın da zaten bunları birbirinden ayırdığı söylenebilir. Kant, genlikle Moralitat kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Nitekim Kantçı felsefenin aksiyon prensipleri, daima bu kavramla sınırlı kalır ve hatta objektif ahlaklılığın görüş açısını tamamen imkânsız kılar, yok eder ve yıkmaya çalışır. Fakat bu iki kelime etimolojik bakımdan eş değerde olsalar bile, yine de bu iki ayrı kelimenin farklı kavramlar için kullanılmalarına engel teşkil etmez (Hegel, 1991: 58).

Hegel ise sittlichkeit (ethical life) ahlaki yaşam anlamına gelen kavrama önem vermektedir. Cevizci'ye göre Hegel moralitat kelimesini; ahlaklılık olgusu üzerine enine boyuna düşünme anlamına gelen etik terimiyle karşılanabilen ve Sokrates ile başlayan Kant ile doruk noktasına ulaşan bir kavram olarak görmektedir (Cevizci, 2002: 219). Inwood ise Hegel'in bu ayrımı Moralitat'ın, Sittlichkeit'a benzemediği ve Moralitat'ın dış davranış ve onun sonuçlarının aksine aracı istekler ve iç isteğe önem verdiğinden dolayı yaptığını ifade etmektedir (Inwood, 1992: 192). Cevizci'ye göre onun gözünde moralitat; bireysel, düşünümsel ve rasyonel olup, bireysel bilincin özerkliğine, kişisel kanaat ve vicdana dayanır ve tarihte ahlak diye karşılayabileceğimiz sittlichkeit'ten sonra gelmektedir (Cevizci, 2002: 219).

Weber, Hegel'in ahlaklılığı kalbin kanunluğu, bireyin iradesiyle aynı olan kanun olarak anladığını belirtmektedir. Hegel için ahlakî alanda kanun, ahlaki kanun, vicdan, iyilik fikri haline gelir. Ahlak yalnız fiil olarak değil, fakat onu yaptıran niyeti de araştırır. Kanuni düzen, vicdana kadar gitmeden hayatın maddi çıkarlarını düzen altına alıyorsa, eğer iradeye, maddi çıkardan daha yüksek bir gaye göstermeden, belli bir örneğe göre şekil veriyorsa, buna karşılık ahlak daha yükseğe varmak ister: O, yararlıyı iyiye tâbi kılar (Weber, 1993: 357).

Sittlichkeit kelimesi ise 'doğal alışkanlık, gelenek ve görenekler tarafından yönetilen ahlak, ahlaklı davranış anlamına gelmektedir. Hegel'in önem verdiği sittlichkeit, toplumun nesnel yasalarıyla uyumlu örf ve âdetlere dayanır ve kişisel düşünüm ve analizle pek bir ilişkisi yoktur. O, modern etik düşünürün görevini söz konusu sittlichkeit'la Moralität'ı bağdaştırmak, bu ikisini sağlam bir sentez içinde bir araya getirmek olduğunu düşünmektedir' (Cevizci, 2002: 219). Yukarıda verilen bilgilerde genel olarak ahlakın insan davranışlarını belirleyen kurallar olduğu anlaşılmaktadır. Hegel ise sittlichkeit'tı kullanarak etik hayatın önemine vurgu yapmaktadır.

Hegel'in Hukuk Felsefesinin Prensipleri Kitabında Ahlakın Gelişimi

Hegel, akla büyük önem vererek felsefesinin merkezine yerleştirmekte ve bu çerçevede düşüncelerini açıklamaktadır. Onun, "gerçek olan her şey aklîdir ve aklî olan her şey gerçektir" (Hegel, 1991: 278) ve "us dünyaya egemendir ve dünya tarihin de her şey usa uygun olmuştur" (Hegel, 1995: 31) sözleri sisteminin özünü açıklamaktadır. Hegel için dünya tarihinin içeriği ussaldır ve böylece dünyaya egemen olan tanrısal iradedir. Bunun için Hegel Felsefesinin Kant'tan sonra rasyonalizmin de en yüksek doruğu olarak kabul edilmektedir (Gökberk, 1996: 436).

Hegel'e göre Tanrı, kendini insanın düşünen yönüne açmaktadır. Eğer Tanrı kendini insana duygu yoluyla açsaydı, onu düşünme yetisi olmayan hayvan düzeyine indirmiş olurdu. Ancak Tözsel olan şey, duygu formunda ortaya çıkmalıdır, ama onun daha yüksek, daha vakarlı biçimi de vardır. Ahlaksal olan, yani doğru olan, tinsel içerik, öyle gerekiyor diye duygu derecesine indirilir ve orada tutulmak istenirse bu içeriğe hayvanın formu veriliyor demektir ama böyle bir şeye hayvanın yeteneği yoktur. Duygu aşamasında kalan tinsel içerik örtülü olarak kalır ve belirsizdir (Hegel, 1995: 46-47). Bu ifadelerden insan aklının bilme yeteneğine güven, aklın gücünden şüphe etmek için her hangi bir nedenin olmadığı anlaşılmaktadır. Macıntyre, Hegel'in tek bir daimi ahlak probleminin olmadığını anlayan ilk yazar olduğunu, onun bütün düşüncesinin felsefenin çekirdeğinde felsefe tarihinin bulunduğunu göstermeye yönelik bir girişimden başka bir şey olmadığını söylemektedir

(Macıntyre, 2001: 227-228). Inwood ise Hegel'in, Kant'ın ahlakın aklî olmalıdır inancını paylaştığını ve aklîliğin onun doğasının asıl merkezi olduğunu ve ahlaki olmanın özgür olmak anlamına geldiğini ifade etmektedir (Inwood, 1992: 191).

Aydınlanmayı akıl çağı olarak yücelten Kant, etik anlayışının temelini "akıl"da , Hegel ise, "aydınlanmanın aklı"nın değerine inanmakla birlikte sadece aklederek ulaşılan etik kavrayışını yetersiz bulmaktadır (Bezci, 2005: 50). Hegel, "görev ahlakını, yine de olumluluğu hiçbir zaman örtmeden en sert eleştirilerden birisinden geçiriyor" (Jalley, 2002: 143). Hegel için, değer, ahlaklılık ve hukuk, Mutlak Ruhun kendini geliştirmesinin en yüksek şekilleri arasındadır (The Encyclopedia of Philosophy, 1967: 3/98). Onun felsefi sistemi hemen her şeyi kucaklayan geniş kapsamlı bir sentezdir, ama bu sentez, en anlamlı bir biçimde, onun Kant'ın ahlak felsefesine olan tepkisi olarak takdim edilebilir. Hegel somut ahlaki yargıların yalnızca soyut evrensellik bağlantısından türetebilme imkanından şüphe etmektedir (West, 1998: 55). Gerçekten de Kant'ta olduğu gibi "kişinin ahlakî ödevlerini sadece bir takım soyut ilkeleri bu ilkelerin evrensel olup olmadıklarını görmek amacıyla analiz ederek tespit edebilmesi imkansızdır. Sittlichkeit olmadığında kişinin ahlaki yükümlülüğünü salt analiz yoluyla keşfedebilmesi mümkün olmaz. Çünkü moralitat içeriğini sittlichkeitten alır" (Cevizci, 2002: 219-220).

West'e göre Hegel için varolan toplumlardaki ahlaki değerler, ödevler ve toplumsal pratikler örgüsünü ihmal eden her ahlak görüşünde tehlikeler vardır. İşe sıfırdan başlamak ve yeni ve daha rasyonel ilkeler yaratmak amacıyla, toplumun geleneksel değerlerini ve pratiklerini bir kenara atmak, tam da Aydınlanma rasyonalizminin bir karakteristiğidir (West, 1998: 56-57). Bu nedenle Hegel'in etik görüşünde "öznel ve soyut bir ahlaklılıkla yetinmek yerine, bir bireyin ahlakî hayatı ve genel olarak da etiğin kendisini toplumun geleneksel değerleri ve pratikleri üzerinde nesnel etik olarak inşa etmek; özgürlüğü de mutlak değil fakat tarih içinde gelişip aktüelleşen bir ide olarak konumlamak amacı" güttüğü belirtilmektedir (Cevizci, 2002: 221).

Hegel ve onun gibi düşünenler moral bireyciliği eleştirmekle kalmayıp, amaçların, kuralların, erdemlerin ve 'iyi'nin belirgin ve kendine özgü kullanımlarının olabileceği bir toplum tipini sarihleştirmeye çalışırlar (Macıntyre, 2001: IX-X). Onun düşüncesinde "etik hayat yalnızca, var olan bir cemaatin kültürüne, onun değerleriyle pratiklerine katılım yoluyla korunabilir" (West, 1998: 57). Bütün bu açıklamalar göstermektedir ki Hegel için ahlak, toplum, örf, gelenek vs. arasında çok yakın bir ilişki vardır ve bunlar olmadan bir ahlak felsefesinden bahsetmek mümkün değildir.

Hegel, insanın tabiatı gereği olarak, bir hukuk içgüdüsüne, mülkiyet ve ahlaklılık içgüdüsüne, cinsel ve sosyal içgüdüye vs. sahip olduğunu vurgulamaktadır (Hegel, 1991: 49-50). Macıntyre'e göre de Hegel "insan hayatının en temel formlarını esasta düşünümcü-olmayan formlar olarak tasarlar. Birey, göreneksel rolünü oynadığı kapalı bir toplum içerisinde özümsenir. Böyle bir toplumda, ne yapsam? Nasıl yaşasam? Soruları ortaya çıkamaz" (Macıntyre, 2001: 228). Bolay da Hegel'in sisteminde insanın ahlakî bir süje olarak ele alındığını söylemektedir. Ona göre insan, daha doğrusu şahıs, ne zaman ahlaki suje olur? İrade ne zaman ki kendiliğinde sonsuz irade olmaktan çıkıp, *kendisi-için* sonsuz irade olur; işte kendisine dönüşü, kendi kendisiyle aynılığını kendisi-için mevcut hale getirdiği zaman, ahlakî görüş noktası belirir ve şahıs suje olur (Bolay, 1999: 23).

Hegel için insan, kendisinde tezahür eden dolaysız mevcudiyet içinde, tabii ve kendi kavramının dışında bir varlıktır; ancak bedeninin ve ruhunun tam gelişmesiyle, kendilik bilincinde kendisini özgür olarak bilmesiyle, kendi kendisinin zilyedi olur ve bir başkasının değil, fakat bizzat kendisinin öz mülkiyeti haline gelir (Hegel, 1991: 71). Ona göre insan soyut, gelip geçici, bölük börçük bilgiye sahip bir varlık değil, fakat mahiyetçe evrensellik istidadı taşıyan bir varlıktır, onun öz tabiatı budur (Hegel, 1991: 119). Kişi diğer insanlarla girdiği diyalog ve ilişkiler sayesinde toplum içinde bulunduğu rolden ayrı bir kişi olarak statüsünün bilincine varmaya başlar. Onun düşüncesinde insan, insan olması hasebiyle hürdür. Bu hürriyet, ona aynı zamanda bir sorumluluk yükler. O, hürlüğü insanın bütün etkinlik alanlarına yayar (Bolay, 1999: 21).

Hegel'e göre Mutlak Tin'in üç biçimi olan "Sanat, Din ve Felsefe aracılığıyla insanlık gerçekten tanrısala yükselir ve onun hakkında bilgi edinir. Sanat, Tin'in görünüşler, duyular alanında somutluluk kazanmasıdır. Sanat, insanın ahlaksal dünyasının nesnelliği karşısında her zaman idealitesini koruyan ve gerçeklik içinden geçerek gelen idealitesidir. Din alanında ise açımlama, tersine, mitoslarla kendisini göstererek bir nesnellik kazanır, somut bir tasarım biçimi altında ortaya çıkar" (Hegel, 1986: 126). Ona göre "güzel sanat yalnız bu kendi özgürlüğü içerisinde hakiki biçimde sanat olur ve o ancak kendisini din ve felsefe ile aynı alan içerisine yerleştirdiği zaman ve *ilahi olanı*, insanlığın en derin ilgilerini ve tinin en kapsamlı hakikatlerini zihinlerimize getirmenin ve ifade etmenin yalnızca bir yolu olduğu zaman en yüksek ödevini yerine getirir" (Hegel, 1994: 1/8).

Hegel, sanatın çoğu kez toplumların felsefelerini ve dinlerini anlamanın anahtarı ve pek çok ulusta biricik anahtarı olarak görmekte ve sanatın bu uğraşıyı din ve felsefe ile paylaştığını, ama bunu özel bir biçimde, yani en yüksek (gerçekliği) bile duyusal bir biçimde sergileyip, bu şekilde onu duyulara, duyguya ve doğanın görünüş tarzına yakınlaştırarak

yaptığını ifade etmektedir (Hegel, 1994: 1/8). Ona göre sanat, "fenomenlerin hakiki içeriğini, bu kötü, gelip geçici dünyanın saf görünüşünden ve aldatımından kurtarır ve onlara tinden doğmuş olan daha yüksek bir edimsellik verir. Ama sanatsal biçimlerin görünme tarzı, felsefi düşünmeye ve dinsel ve ahlaki ilkelere kıyasla bir aldatma diye adlandırılırsa; kuşkusuz düşünme alanındaki bir içerik sayesinde kazanılmış görünüş biçimi en hakiki gerçekliktir" (Hegel, 1994: 1/9-10).

Hegel'in sisteminde en önemli kavram olan Mutlak Ruhun kendini geliştirmesinin en yüksek şekilleri arasında gördüğü alanlardan biri de hukuktur. Hegel, özgürlük ile hukuk arasındaki ilişkiyi genel olarak bir mevcudiyetin, özgür iradenin mevcudiyeti olmasını Hukuk (Hak), ide olarak özgürlük olarak açıklamaktadır (Hegel, 1991: 54). Ona göre bilimsel hukuk felsefesinin konusu hukuk idesidir, yani hukuk kavramı ve bunun gerçekleşmesidir. Felsefe ise İdeler'le uğraşır dar anlamda kavramla uğraşmaz. Hukuk bilimi, felsefenin bir kısmıdır. Bu nedenle, onunu konusu, kavramdan hareketle, İde'yi geliştirmek yahut aynı şey demek olan, şeyin kendisine özgü immanent evrimin müşahede etmektir (Hegel, 1991: 33).

Hegel'e göre hukukun alanı genel olarak "spiritüel(tinsel, ruhsal) bir alandır; bu zemin üzerinde onun öz temeli, hareket noktası, özgür irade'dir; öyle ki özgürlük onun cevherini ve kaderini oluşturur ve hukuk sistemi gerçekleşmiş özgürlük âlemidir, ruhun kendi kendisinden hareketle ikinci bir tabiat halinde meydana getirdiği dünyadır" (Hegel, 1991: 40). Hegel için aklın kendi kendini belirlemesiyle bir olan tam özgürlük, ne zamanki kişisel vicdan, kanun ve gelenekle bağdaşır, böylece istek ve akıl, subjektif motivasyon ve objektif zorunluluk özdeş olur, ortaya çıkar (The Encyclopedia of Philosophy, 1967: 3/98).

Hegel, ruhu[*], kendi kendisinin sebebi olarak, yani özgür sebep olarak tabiatı ancak var olarak düşünülebilen şey" olarak görmektedir (Hegel, 1991: 78). Ona göre ruh, "başlangıçta intellektir ve onun duygudan hareketle, tasavvur vasıtasıyla, düşünceye doğru gelişmesini sağlayan determinasyonlar, kendisini irade haline getirmesine varacak aşamalardır ve irade, genelde pratik ruh olmak itibariyle, intellektin hakikatidir, onun bir sonraki gelişme aşamasıdır" (Hegel, 1991: 40-41).

Hegel'e göre tin, kendisini bireyin özgür ve rasyonel iradesinde kısmen, toplumsal kurum ve yasalarda tam anlamıyla ifade eden bir güçtür (Bezci, 2006: 236). Hegel, düşüncelerini açıklarken merkeze koyduğu "*ruh*" kavramını sübjektif, objektif ve mutlak olmak üzere üçe ayırmaktadır. Öznel tin, doğaya gömülmüş bulunan bilincin kendini ondan ayırma çabalarının tüm evrelerinden oluşan bir tarihe sahiptir. Bu tarihte bencillik, alışkanlık,

[*]Bknz, Fikir deyince, ruhun düşünen bir şey olduğu için teşkil ettiği bir ruh kavramı anlamaktadır (Spinoza, 2009: 78).

istek ve anlık anlamında düşünce özel uğraklar olarak kendilerini gösterir (Bumin, 1987: 134). Nesnel Tin ise insanın içinde kendini tanıyacağı ikinci bir doğa olarak nesnelleştiği ürünler dünyası, yani ahlaksal, toplumsal ve politik kuralların, kurumların dünyasıdır. Bu dünya gerçek bir dünyadır ve maddesel değil tinseldir. Bu alanda dünya, töreler, alışkanlıklar, kurumlar, devlet, hukuk, dil, düşünme tarzları, yerleşik düşünceler olarak, bireyleri aşan, etkileyen durduran ve hatta cezalandıran ikinci doğadır (Bumin, 1987: 134). Burada inceleyeceğimiz ahlak konusu Hegel tarafından "objektif ruh" içinde açıklanmaya çalışılmaktadır. Yani objektif ruh, hukuk ve devlet felsefesi içinde ortaya çıkmaktadır.

Objektif Ruh

Hegel sisteminde büyük bir önem taşıyan Objektif ruh, özgür irade olarak tanımlanmaktadır (Hegel, 1991: 11). Ona göre *kendiliğinde* ve *kendisi-için* mevcut irade, hakikaten sonsuzdur; çünkü onun objesi bizzat onun kendisidir ve bu itibarla bu obje onun için bir başkası, ya da bir sınır olmayıp, daha çok, iradenin kendi kendisine dönüşünü temsil etmektedir. Yani irade, saf imkan, istidat, gizil güç değil, fakat sonsuz fiildir. Özgür irade hakiki sonsuz, gerçek ve hazır olarak mevcuttur ve şimdi burada var olan İde'dir (Hegel, 1991: 51).

Düşünüre göre irade, içinde her türlü muhtevanın silindiği Ben'in kendi üzerine dönük saf düşüncesidir. Bu, mutlak soyutluluğun veya evrenselliğin sınırsız sonsuzluğudur, saf kendilik düşüncesidir. İkinci olarak ise Ben, aynı zamanda, farklılaşmış determinasyonsuzluktan, farklılaşmışlığa geçiştir; spesifik bir determinasyonun, bir muhteva ve obje olarak vaz' edilmesidir. Ben, kendisinin böyle belirlenmiş bir şey olarak vaz' edilmesiyle, prensip olarak, varlık alanına girmiş olur. Bu, Ben'de sonlunun ve özel'in mutlaklık evresidir (Hegel, 1991: 41-42).

Hegel iradenin, bu iki unsurun birliği olduğunu belirtmektedir. Bu, kendi üzerine dönmüş ve böylece evrenselliğe yükselmiş özelliktir, yani bireyselliktir. Ben'in oto-kontrolü demek, belirlenmiş ve sınırlandırılmış olarak ortaya koyması, buna rağmen kendi kendisi olarak kalması, yani kendi kendisiyle aynılığı ve evrenselliği içinde kalması ve nihayet, determinasyonunda kendi kendisinden başka hiçbir şeye bağlı olmaması demektir (Hegel, 1991: 43). Ona göre iradenin, ancak düşünen intellekt olarak hakiki irade olduğu, özgür olduğu açıkça görülür. Örneğin; Köle, kendi mahiyetini, sonsuzluğunu, özgürlüğünü bilmez; kendisini mahiyetçe insan olarak bilmez; kendi kendisinin bilgisinden yoksundur, çünkü kendi kendisini düşünmez. Kendisini düşünce vasıtasıyla, mahiyet olarak kavrayan ve böylece olağanlıktan ve hatadan kurtaran kendilik bilinci, hukukun, *subjektif* ve objektif ahlaklılığın prensibini oluşturur (Hegel, 1991: 51).

Hegel'e göre "insan, toplum içinde yaşayan bir varlık, toplumda, bireylerin bireyselliklerini, belli kurumlar içinde nesnelleştiren doğadır. Toplum içinde insan, ilkin soyut hukukla belirlenir; sözleşmelerle, mülkiyetle toplum içinde bir belirlilik kazanır. Bunun üzerinde ahlak yer alır; onun üzerinde de aile, sivil toplum ve devlet gibi belirlenimlerden geçen daha üst düzeydeki bir toplumsal ahlak vardır. Bütün bu kurumla, yani insanın toplumsallığını oluşturan kurumlar "Nesnel Tin"i (objectiver Geist) meydana getirirler. Böylece kendi içinde birey ve toplum içinde birey gösterilmiş olur" (Hegel, 1986: 26).

Hegel'in ahlak anlayışını içine alan objektif ruh veya genel hukuk şu üç aşamada gerçekleşmektedir (Hegel, 1991: 14). **a- Soyut Hukuk** (Burada özgür irade henüz dolaysız bir varlığa sahiptir) **b- Subjektif Ahlaklılık** (Burada özgür irade iç özellik ve ahlaki sujenin içine dalmış, gömülmüştür) **c- Objektif Ahlaklılık**, yegane somut ahlaklılık bu bölümde oluşmaktadır.

Ahlaklılık burada ideal bütünlüğüne kavuşmuş olduğu için, Hegel bundan söz ederken pozitif ahlakın bir halkın hayatından başka bir şey olmadığını söylemektedir. Ona göre soyut hukuk veya formel hukuk sferini oluşturan içerik, *kendiliğinde ve kendisi-için* özgür irade idesi'nin gelişme aşamalarına göre irade; birinci olarak dolaysızdır; kavramı soyuttur: şahsiyeti ve ampirik mevcudiyeti, dolaysız bir şeydir. İkinci olarak *sübjektif ahlaklılık* sferinin içeriği ise dış mevcudiyetten kendi üzerine dönmüştür-bu yüzden, evrensel'in karşısında, ona zıt olarak subjektif bireysel karakterdedir. Evrensel, burada, kısmen içsel (iyilik olarak), kısmen de dışsal (verilmiş bir dünya olarak) bir şey niteliği taşır; ve İdenin bu iki veçhesi, ancak birbirleri aracılığıyla elde edilebilirler. Bu, bölünmüşlüğü içinde, özel mevcudiyeti içinde ide'dir; burada, subjektif iradenin ve İdenin (henüz kendiliği içinde [*kendiliğinde*] mevcut İdenin) hukuk yer alır (Hegel, 1991: 57).

Üçüncü olarak *objektif ahlaklılık* ise bu iki soyut evrenin birliği ve hakikatidir. Yalnız düşüncede kavranılmakla kalmayıp aynı zamanda, kendi üzerine dönük iradede ve dış dünyada gerçekleşmiş iyilik İdesidir. Burada, özgürlük artık hem cevher olarak hem gerçek ve zorunlu olarak, hem de subjektif irade olarak mevcuttur: bu, *kendiliğinde ve kendisi-için* evrensel mevcudiyeti içinde İde'dir. Öte yandan objektif ahlaki cevher de aynı zamanda **a-tabii ruhtur**: *aile;* **b-bölünmüş ve fenomenal ruhtur**: *sivil toplum;* **c-özgürlük** olarak *devlet*'tir (Hegel, 1991: 57-58). Şimdi Hegel'in ahlak anlayışının basamak basamak nasıl geliştiği incelenecektir.

A- Soyut Hukuk

J. Hyppolite kitabın sunuş kısmında Hegel'in hukuk adını verdiği şeyin soyut hukukla ve özellikle tabii hukuktan anlaşılması mutat olan şeyle karıştırılmaması gerektiğini söylemektedir. Şahıs hukuku -mülkiyet hukuku- özgürlüğün bilfiil gerçekleşmesinde bir evreden başka bir şey değildir. Ailenin, devletin hukuku soyut hukukun çok üstünde yer almaktadır (Hegel, 1991: 9).

Güriz, Hegel'in düşüncesindeki soyut hak kavramının insanların devletin vatandaşı olmak yüzünden değil fakat insan olmak dolayısıyla sahip oldukları hakkı gösterdiğini ve soyut hakkın, soyut anlamda kişi olarak düşünülen insanların haklarını ve ödevlerini açıklamak için kullanılan bir terim olduğunu belirtmektedir (Güriz, 1992: 241). Hegel'e göre soyut kavramı içinde tecelli ettiği aşamada, *kendiliğinde ve kendisi*-için özgür iradenin spesifik determinasyonu, dolaysızlıktır. Bu aşamada, o, negatif realitedir, gerçek dünya ile çelişen bir realitedir, kendi kendisiyle ancak soyut bir ilişki içinde bulunan bir realitedir. Bu, kendi içine kapalı bireysel bir süjenin iradesidir (Hegel, 1991: 59).

Hegel bu aşama için önemli olan şahsiyet kelimesi üzerinde durmaktadır. Ona göre süjenin kendi kendisini şu ya da bu şekilde somut olarak belirlenmiş bir Ben olarak bilmesiyle değil; fakat içinde her türlü somut tahdidin ve değerin inkar edildiği ve geçersiz kılındığı tamamen soyut bir Ben olarak bilmesiyle başlamaktadır. Şahsiyet, her şeyden önce, özünde hukuki ehliyet içerir ve somut ve dolayısıyla, formel hukukun temelini oluşturur. Şu halde hukukun emri şudur: Bir şahıs ol ve başkalarını da şahıs olarak gör ve say. Formel hukukta özel menfaatler yoktur (Hegel, 1991: 59-60).

Hegel'e göre soyut hukukun konusu, bizzat şahsın kendisidir. Bunun için şahsın özgürlüğünün mevcudiyet alanı ve gerçeklik kazanabilmesi için zorunlu olan özellik, ancak şahıstan ayrılabildiği ve dolaysızca farklılaşabildiği nispette soyut hukukun konusu olabilir (Hegel, 1991: 64). Ona göre hukuk, her şeyden önce, özgürlüğün kendi kendisine verdiği dolaysız mevcudiyettir. Özgürlük bunu, yine dolaysız bir tarzda ve aynı zamanda Soyut hukuku oluşturan şu aşamalarla yapar: 1- **Mülkiyet,** 2- **Sözleşme,** 3-**Haksız fiil** (Hegel, 1991: 61).

1-Mülkiyet

Bu aşamada özgürlük, genel olarak soyut iradenin ya da başka bir deyişle, yalnız kendi kendisiyle ilişkide olan bir özel şahsın özgürlüğüdür (Hegel, 1991: 61). Hegel'e göre şahıs, ide olarak var olabilmek için özgürlüğünü bir dış alana taşıyıp yaymak zorundadır. Şahıs tamamen soyut nitelikte olan bu ilk determinasyonunda, *kendiliğinde* ve *kendisi-için* sonsuz irade olduğuna göre, onun özgürlük sferini oluşturabilecek olan bu ondan ayrı şey, ondan

dolaysızca farklı ve ayrılabilir şey olarak belirlenmiştir (Hegel, 1991: 62-63). West, Hegel için bireyin, birey olarak yalnızca tikel cemaatler içinde var olabildiğini belirtmektedir. Birey, toplumsal düzenin bir öncülü olmaktan ziyade, bir ürünüdür. Bir sonuç olarak, yalnızca soyut bireyin en rasyonel düşünümleri dahi etik hayat için uygun bir temel oluşturamayacak olmakla kalmaz, fakat somut bir ahlaki cemaat, her şey bir yana, böylesi bir ahlakı ölçüp biçmeye muktedir bireylerde olmayacaktır (West, 1998: 57-58).

Filozofa göre entelektüel nitelikler, bilgi, vs. bu alanda ancak hukuki zilyetlik objesi olarak ele alınabilir. Kültür, öğrenim, egzersiz, vs. sayesinde kendi bedenimize ve ruhumuza sahip olmamız. Ancak ruhun kendi içsel mülkiyetidir ve inceleme konusunun dışında kalır (Hegel, 1991: 64). Ona göre şahıs, iradesini herhangi bir şey üzerine vaz' etmek hakkına sahiptir. Şahsın, iradesini üzerine vaz' ettiği şey, bu suretle onun mülkiyetine girer. Çünkü bu şey, kendiliğinde böyle bir gayeye sahip değildir, kaderini ve ruhunu şahsın iradesinden alır. Bu, insanın bütün şeyler üzerinde sahip olduğu mutlak temellük hakkıdır (Hegel, 1991: 64).

Hegel'in düşüncesinde *Ben*'in harici (ab extra) bir şey üzerinde güce sahip olması, mülkiyeti oluşturur. *Ben*, özgür irade olarak, sahip olduğum şeyde, kendi kendim için bir obje haline gelmiş ve böylece, ilk kez bir gerçek irade olmuşumdur. İşte mülkiyet kategorisini oluşturan veçhe, zilyetliğin hakiki hukuki yanı budur (Hegel, 1991: 65). Ona göre mülkiyette, bir şahsın iradesi olarak ve dolayısıyla, bireysel bir irade olarak, benim kendi iradem benim için objektif hale geldiğinden, mülkiyet, özel mülkiyet niteliğini alır ve ortak mülkiyet, tabiatı gereği, ayrı ayrı şahısların elinde bulunabileceğinden, bilkuvve dağılabilir bir ortaklık olarak tanımlanabilir. Bu ortaklıkta, ben ancak kendi keyfi irademe dayanan bir davranışla kendi payımdan vazgeçebilir (Hegel, 1991: 65).

Hegel, Platon'un devlet anlayışındaki kişilerin özel mülkiyet sahibi olmasını yasakladığı için, şahsa karşı işlenmiş bir haksızlığı içerdiğini ifade etmektedir (Hegel, 1991: 66). Ona göre mülkiyet, şahsiyetin vücut bulmuş varlığı olduğuna göre, bir şeyin benim olmasını istemem veya içimden bunu geçirmem, o şeyin benim mülkiyetime geçmesi için yeterli değildir; ayrıca o şeyin zilyetliğini de almam gerekir. İradenin böylece edindiği mevcudiyet, başkaları tarafından tanınma imkanını da kendinde taşır (Hegel, 1991: 68). Hegel için mülkiyet, iradenin eşya ile ilişkilerinde kendi yakın determinasyonlarını bulur. Bu ilişki ilk olarak **ş**ey üzerinde dolaysızca *zilyetlik edinme*, ikinci olarak *kullanım*, üçüncü olarak ise *elden çıkartma* şeklinde ortaya çıkmaktadır (Hegel, 1991: 70). Hegel, mülkiyetin yalnızca egoizmden kaynaklanan bir şey olmayıp, tinsel bir anlama sahip olduğunu düşünür, çünkü bu yolla tin kendi öznelliğini aşmakta ve somut bir içerik edinerek gerçekleşmektedir. Üstelik mülkiyetin beraberinde getirdiği sözleşme, tikel istemlerin belli bir birliğe kavuşması yolunda atılan bir adımı temsil etmektedir (Bumin, 1987: 146).

2-Mukavele

Hegel mülkiyet ile ilgili görüşlerini açıkladıktan sonra soyut hukukun ikinci aşamasını oluşturan mukaveleyi izaha geçmektedir. Ona göre insanlar, tıpkı mülkiyet sahibi olmalarına yol açan zorunluluk gibi rasyonel bir zorunlulukla aralarında akdî ilişkilere (hibe, mübadele, ticaret) girerler. İnsanların bilinci için, mukaveleye yol açan şey, genellikle, ihtiyaç, rıza, fayda, vs. ise de bunun kendiliğinde nedeni akıldı, yani gerçek(saf irade olarak) mevcudiyeti içinde özgür şahsiyetin İde'sidir (Hegel, 1991: 82).

Hegel mukaveleyi, kendi kendisiyle farklılaşarak başka bir şahısla ilişkiye giren şahıs bunların kendiliğinde mevcut aynılıkları, mülkiyetin birinden ötekine, karşılıklı rızalarıyla ve haklarının muhafazası şartıyla, geçmesiyle gerçeklik kazanır şeklinde açıklamaktadır (Hegel, 1991: 61). Ona göre mukavele, tarafların birbirlerini şahıs ve mülkiyet sahibi olarak tanımalarını zımnen şart koşar: bu, objektif ruh seviyesinde bir ilişki olduğundan, geçerlik faktörü onda esasen içirilmiş ve var sayılır (Hegel, 1991: 82).

Weber, Hegel'in düşüncesindeki şahsiyetin, mülkiyetle gerçekleştiğini ve kendini belli etiğini, her kanuni şahsın, özgür faaliyeti sonucunda, mal sahibi olmak ve mülkiyetinden vazgeçmek hakkına sahip olduğunu, bu vazgeçmenin de mukaveleyle gerçekleştiğini, sonuç olarak da mukavelenin, tohum halinde devlet olduğunu söylemektedir (Weber, 1993: 356).

Hegel'de mülkiyet, iradenin nesneye yönelmesi anlamına gelmektedir. Bireyin nesneyi kendi isteklerini tatmin için kullanması mülkiyet sayesinde olmaktadır. Ona göre mülkiyet ise mukavele ile vücut kazanmaktadır. Mukavele, içinde bir çelişkinin ortaya çıkıp çözümlendiği bir süreçtir. Mukavelede ben, bir şeyin bağımsız malikiyimdir ve eyle kalırım ve böylece, bir başkasının o şey üzerindeki iradesini dışlamış olurum, ama bunu ancak kendi irademi başkasınınkiyle aynılaştırdığım, yani kendimi bir malik olmaktan çıkarttığım ölçüde yapabilirim (Hegel, 1991: 83).

Hegel için sözleşme mülkiyetin antitezi olmaktadır. Eşyaya sahip olan iki kişi eşya üzerindeki haklarından birbiri adına ve karşılıklı olarak vazgeçebilirler. Sözleşme aracılığıyla insan kendi fiilleriyle mülk iktisap etmek ve onun üzerinde tasarrufta bulunmak imkanını kazandığı gibi kişisel ruh ve hürriyette gerçekleşmek şansına kavuşmaktadır. Onun sisteminde mülkiyetin, sadece maddi nesneleri değil, çalışmayı, hizmet faaliyetlerini de kapsadığı ifade edilmektedir (Güriz, 1992: 242).

Hegel' göre sözleşme henüz evrensel istem değil, onun kendini ilk kez görünür kılışıdır. Sözleşmenin sağladığı birlik ailenin birliğinden daha aşağı derecen bir birliktir. Ne aile ne de Devlet sözleşme ile açıklanacak birlik türleri değildir. Çünkü bunlar sözleşme değildir (Bumin, 1987: 146).

3-Haksız Fiil

Hegel, haksız fiili kendi kendisiyle ilişkisi içinde farklılaşmış irade, kendiliğinde ve kendisi-için varlığı ile tezat halinde olan irade, yani haksızlık ve cürüm olarak tanımlamaktadır (Hegel, 1991: 61). Ona göre mukavelede kendiliğinde hak, pozitif (vaz' edilmiş) bir şey olarak, onun iç evrenselliği ise tarafların keyfi ve özel iradesi için ortak bir şey olarak mevcuttur. Hak, kavramının evrenselliğine ve basitliğine karşıt olarak özel bir şey halini aldığı ve bu nedenle sonsuz çeşitlilik arz ettiği zaman bir görüntü formu kazanır. Görüntü halindeki hak, ya kendiliğinde ve dolaysızdır yani *kasıtsız zarar* veya *sivil zarar*, ya süjenin kendisi tarafından bu hale sokulmuştur yani *hile*, ya da süje tarafından düpedüz negatif bir şey olarak vaz' edilmiştir yani *suç* veya *cürüm*dür (Hegel, 1991: 90).

Hegel'e göre mülkiyet edinme ve mukavele her şeyden önce, kişinin iradesinin çeşitli faaliyetleri ve sonuçlarıdır. Ancak, irade kendiliğinde evrensel olduğuna göre, mülkiyet ve mukavele başkaları tarafından tanındıkları nispette birer hak alanı oluştururlar. Bu hak alanlarının birbirlerine göre dışsallıkları ve çeşitlilikleri, birden çok şahsın tek ve aynı bir şey üzerinde bu tür hak alanlarına sahip olabilmesi sonucuna yol açar. Öyle ki, her şahıs, kendi özel hak alanına dayanarak, o şeyi kendi mülkiyeti olarak görebilir. Böylece, bir kimsenin hakkı başkasınınkiyle çatışır ve buradan hukuki ihtilaflar doğar. Bu da hakkın evrensel ve kesin faktör olarak tanınmasını tazammun eder (Hegel, 1991: 91). Buradan da anlaşılacağı gibi Hegel soyut hukuku oluşturan bölümlerden biri olan haksızlık alanının da kasıtsız zarar, hile ve suç unsurlarını içerdiklerini ifade etmekte ve bu konuları açıklayarak soyut hukuk konusunu tamamlamaktadır.

Weber, Hegel'in düşüncesinde hukukun ancak bireyin arzusu, genel yahut kanuni irade (objektif ruh) ile çatışma haline girdiği zaman olanca gücüyle kendini gösterdiğini, bireyin iradesiyle kanuni irade arasındaki çatışmanın ise, suçu (yani haksız fiil, hukukun inkarı) doğurduğunu belirtmektedir (Weber, 1993: 356). Bunun sonucunda insan suç işleyerek hukuku inkar ettiği takdirde, hukukta inkarı inkar ederek kendisini belirtir, bu da ceza sayesinde oluşur. Cezanın amacı burada suç işleyen insanın iradesini evrensel iradeye uygun hale getirmek, onu doğru yola yöneltmektir (Güriz, 1992: 242). Buradan da anlaşıldığı üzere soyut hukukta irade, kendi varlığını kendi dışında, dıştaki nesnelerle belirlerken geçirdiği safhalar sonucu irade kendi subjektifliğine dönüşmekte ve ahlaklılık safhasına geçmektedir.

B- Subjektif Ahlaklılık

Hegel'de "doğal olarak her insanın bilinçli bir varlık olduğu, ruha, dolayısıyla da bir zihne sahip bulunduğu vurgulanır. Ancak insanın sahip olduğu bu zihin "öznel" bir zihindir: yalnız o bireye özgü olan bir şeydir. İşte bireysellik, "öznel tin" (subjectiver Geist) kategorisini oluşturur" (Hegel, 1986: 26). Hegel için özgürlük kavramının kendini, ben'in ben'le ilişkisi yönünde yani kendi kendisini subjektiflik olarak belirleme yönünde geliştirmesinin unsurlarına bakıldığında; mülkiyette, soyut 'benim' niteliğindedir ve dolayısıyla, bir dış şeyde cisimleşmiş durumdadır, mukavele'de 'benim' tarafların iradelerinin aracılığıyla ortak bir ha almıştır, nihayet, haksızlık'ta hukuk sferinin iradesi, bunun soyut kendiliğinde varlığı ve dolaysızlığı, bireysel irade tarafından olağan bir şey olarak vaz'edilmiştir (Hegel, 1991: 101-102).

Objektif ruhun ikinci aşamasını oluşturan bu bölüm, iradenin *kendiliğinde* sonsuz irade olmaktan çıkıp, *kendisi-için* sonsuz irade olduğu safhadır. Bu safhada iradenin, dolaysız *kendiliğinde* varlığına ve bu seviyede gelişen spesifik determinasyonlarına karşı olarak, bu kendi kendine dönüşü ve kendi kendisiyle aynılığını *kendisi-için* mevcut hale getirmesi şahsı suje yapmaktadır (Hegel, 1991: 103). Hegel'e göre evrenseli sırf evrenselliği için isteyen iradenin varlığını istemek *subjektif ahlaklılık* kavramı demektir. Fakat bu subjektif ahlaklılık kavramı sadece bir istek değil, bizzat hareketin (düşüncenin, mülkiyet, mukavele ve suçtan geçerek ilerleyen diyalektik hareketin) bir eseridir (Hegel, 1991: 100-101). Jean Hyyppolite göre subjektif ahlaklılık evresi özel varlık olarak süjenin oluş sürecidir. Bu süre içinde süje iyi bilincinin belirsizlikleri hakkında bilinç edinerek objektif ahlaklılığa yükselir (Hegel, 1991: 15).

Hegel'de subjektif ahlaklılık sferi, genel bütünüyle özgürlük kavramının gerçek yerini temsil etmektedir. Bu sferin gelişmesi ancak *kendisi-için* mevcut durumda olan iradenin aşılması yoluyla olmaktadır. Başlangıçta evrensel iradenin mahiyetiyle ancak kendiliğinde aynı olan irade, evrensel iradeyle arasındaki bu farklılığı ortadan kaldırmakta ve böylece kendiliğinde mevcut irade ile kendisi-için aynı hale gelir. Bu hareket, bu yeni özgürlük alanının düzenleniş hareketidir. Burada, önce soyut veya kavramdan ayrı olan subjektiflik kavramına uygun hale geçmekte ve ide, hakiki realizasyonuna kavuşmaktadır. Bunun sonucu olarak da subjektiflik, iradede objektif determinasyona erişmektedir." (Hegel, 1991: 103).

Düşünüre göre, iradenin kavramı uyarınca bu gerçekleşmesi, başlangıçta içinde bulunduğu kendiliğinde varlık halini ve dolaysız formu –ki soyut hukukta vücutlaşmıştır- aşması demektir. Şu halde irade, kendisini önce kendiliğinde evrensel irade ile bağımsız bireysel kendisi-için irade karşıtlığı içinde vaz'eder, sonra bu karşıtlığı ilga ederek kendisini amprik mevcudiyeti içinde bir irade olarak belirler ve böylece, yalnız kendiliğinde değil, aynı

zamanda kendisi-için özgür irade olur. İradenin şahsiyeti –soyut hukukta irade şahsiyetten başka bir şey değildir- şimdi artık onun objesi haline gelmiştir. İşte özgürlüğün bu sonsuz subjektifliği, artık kendisi-için duruma gelmiş olan bu subjektiflik, subjektif ahlaki görüş noktasının prensibini oluşturur (Hegel, 1991: 101). Ahlaki subjektif görüş noktasında iradenin hukuk sferindeki soyut determinasyonunun aşıldığı görülür Öyleki, burada olağanlık kendi üzerine dönmüş ve kendi kendisiyle aynılaşmış olarak, artık iradenin kendi iç sonsuz olağanlığı haline gelmiştir yani onun sübjektivitesi olmuştur (Hegel, 1991: 102).

Hegel'e göre subjektiflik, kavramın kendisinden, yani kendiliğinde kavramından farklı olduğu ve aynı zamanda, sujenin *kendisi-için* bireyin iradesini temsil ettiği için kavramın mevcudiyetini oluşturmakta, böylece de özgürlük daima daha yüksek bir zemine kavuşmuş olmaktadır. Özgürlük ya da kendiliğinde irade, ancak subjektif şekliyle iradede fiilî gerçeklik kazanabilir (Hegel, 1991: 103). Ona göre subjektif, *kendisi-için* özgür olarak belirlenmiş irade, önce bir kavramdır ve ide olabilmek için bu kavramdan bizzat bir mevcudiyete sahip olması gerekir. Bu yüzden ahlaki görüş, subjektif iradenin hukuku şeklini almaktadır. Şu halde kendiliğinde'likten ayrılmış olup, dolaysızca kendisi-için durumda bulunan subjektif irade, soyut, sınırlı ve formeldir (Hegel, 1991: 104).

Hegel, her şeyden önce ahlakın, ahlaksızlığın karşıtı olarak tanımlanamayacağını, nasıl ki hak da doğrudan doğruya haksızlığın karşıtı olamayacağını söylemektedir. Aslında gerek ahlak gerekse ahlaksızlık alanları tümüyle iradenin subjektifliği temeline dayanmaktadır (Hegel, 1991: 104). Ona göre subjektif veya ahlaki iradenin dışsallaşması eylemdir. Ancak subjektif ahlaki irade dışsallaştığı zaman bir eylemden söz edilebilir (Hegel, 1991: 106). Onun için birtakım yasal emir ve talimatlara dayanan hukuki eylemin muhtevası insanın sorumluluğunda değildir. Bu nedenle, böyle bir eylem asıl ahlaki eylemin ancak bazı unsurlarını, o da pek dıştan bir şekilde içerir. Asıl ahlaki eylem, tama anlamıyla hukuki eylemden farklı bir veçhe taşır (Hegel, 1991: 107).

Hegel'e göre subjektif ahlaklılık aşaması, eylemin soyut ya da formel hukuku **tasmim ve sorumluluk**, eylemin özel veçhesi, onun içsel muhtevası, **niyet ve refah**, içsel olmakla birlikte, evrensellik derecesine, kendiliğinde ve kendisi-için objektiflik derecesine yükselmiş olan bu muhteva, iradenin mutlak gayesidir, kendine dönük düşünce sferinde, subjektif evrenselliğin karşıtlığı ile birlikte bulunan **iyilik ve ahlaki bilinç** aşamalarını içermektedir (Hegel, 1991: 107). Ona göre bir eylem, ancak onun sorumlusu benim iradem olduğu zaman bana isnat edilebilir, bu, iradenin kendi sorumluluğunu takdir hakkıdır (Hegel, 1991: 109). Niyet ise bir soyutlama fikrini içerir ve o, bir yandan evrenselin şeklini, öbür yandan da somut bir olgunun izole bir yanını alır (Hegel, 1991: 110).

Hegel, insanın özelliğinin ancak ve ancak özgür bir varlık olduğu takdirde hak sahibi olacağını belirtmektedir. Bunun için o, aynı zamanda kendi özel temelini oluşturan bu cevhersel temele karşı çıkarak kendi kendisini tasdik edemez ve gerek benim gerekse başkalarının refah ve mutluluğunu korumaya yönelik bir niyet hakka karşı bir eylemi doğru ve haklı göstermez (Hegel, 1991: 114-115). O, kendi döneminin belli başlı kötü adetlerinden birini, hak ve hukuka aykırı bazı eylemlerin –bunların güya iyi niyete dayandıklarını ileri sürerek- mazur gösterilmeye çalışılması ve kötü niyetli birtakım kimselerin iyi yürekli olarak yani kendilerinin ve belki aynı zamanda başkalarının iyiliğini isteyen kimseler olarak tasavvur edilmesini göstermektedir (Hegel, 1991: 115).

Güriz, Hegel'de subjektif ahlaklılık aşamasının, iradenin evrensel iradeyle uyuşmasına denk geldiğini, bu aşamada aile, sivil toplum ve devletin henüz oluşmadığını, bu aşamada amaçların seçilmesi, mutluluk, iyilik ve kötülük ahlaklılığın temel unsurlarının oluştuğunu ifade etmektedir (Güriz, 1992: 243). Hegel'e göre hak ve sübjektiflik içinde vücut bulan ve başlangıçta birbirleriyle henüz rölatif bir ilişki içinde olan bu iki unsurun giderek kendi hakikatleri ve aynılıkları içinde birbirleriyle kaynaşıp bütünleşmesiyle ***iyilik*** (kendiliğinde ve kendisi-için belirlenmiş somut evrensel) ve ***ahlaki bilinç veya vicdan*** (kendi kendisi hakkında deruni bilgiye sahip olan ve deruni muhtevasını bizzat belirleyen sübjektivite) oluşmaktadır (Hegel, 1991: 116).

Filozofa göre iyilik "irade kavramı ile özel iradenin birliği olarak ide'dir. Bu birlikte, soyut hukuk, refah, bilginin sübjektifliği ve dış mevcudiyetin olağanlığı, kendisi-için bağımsız şeyler olarak aşılmış olmakla birlikte, yine de mahiyetleri itibariyle içerilmiş ve muhafaza edilmiş olarak kalırlar. Böylece, iyilik, gerçekleşmiş özgürlüktür, âlemin mutlak gayesidir (Hegel, 1991: 116). Ona göre hak ve hukuk olmaksızın refah, bir iyilik değildir. Nasıl ki refahsız hak ve hukuk da iyilik değildir. Keza iyilik, zorunlu olarak özel iradenin aracılığıyla gerçekleştiği ve aynı zamanda, bu iradenin cevheri olduğu için, soyut mülkiyet hakkı ve refahla ilgili özel gayeler karşısında mutlak hakka sahiptir. Bu unsurlardan her biri iyilikten ayrı olarak alındığında, ancak ona uygun ve tâbi olduğu ölçüde bir değer taşır (Hegel, 1991: 117).

Hegel'de Subjektif irade için, iyilik ve yalnızca iyilik esastır ve o ancak niyetinde ve takdirinde, iyilikle uyuştuğu ölçüde bir değer ve haysiyet taşımaktadır. İyilik burada henüz ancak soyut fikir şeklinde bulunmaktadır. Subjektif iradenin hak ve hukuku, onun geçerli olarak kabul ettiği şeyin, kendisi tarafından iyi olarak takdir edilmesidir (Hegel, 1991: 117). Ona göre iyilik, prensip itibariyle, cevherselliği ve evrenselliği içindeki iradenin, yani hakikati içindeki iradenin mahiyetidir. Bunun için o, tam anlamıyla ancak düşüncede ve düşünce

vasıtasıyla vardır. Buradan anlaşılacağı üzere "insan hakikati değil ancak fenomenleri bilebilir" ya da "düşünce iyi niyetli irade için zararlıdır" gibisinden iddialar, zihni yalnız entelektüel bakımdan değil, aynı zamanda ahlakî bakımdan da her türlü değer ve haysiyetten yoksun kılan bir takım dogmalardır. Rasyonel olarak takdir edemediğim hiçbir şeyi kabul etmemek, süjenin en yüce hakkıdır (Hegel, 1991: 117-118).

Hegel'e göre takdir, doğru olabileceği gibi, yalnızca bir kanı veya bir yanılgı da olabilir. Bireyin belirtilen bu takdir hakkını edinebilmesi, onun bu sfere özgü görüş noktasına –bu henüz sübjektif ahlakî görüş noktasıdır- uygun özel sübjektif formasyonuna bağlıdır. Bunu şöyle açıklamaktadır: Ben, vazife bildiğim şeyi takdir ederken, bunun iyi saiklere dayanan bir takdir olmasını kendimden isteyebilirim ve takdiri kendim için bir sübjektif hak olarak görebilirim; ayrıca bu vazifeye inançla bağlı olabilir hatta onu kavramına ve esas tabiatına uygun bir şekilde bilebilirim. Ama bir eylemin iyiliği, meşruluğu veya gayri meşruluğu objektifliğin hakkını hiçbir şekilde etkilemez (Hegel, 1991: 118).

Hegel, iyilikten ayrı olduğu ve subjektif irade içinde kaldığı sürece iyiliğin temel karakterinin vazife olacağını ve bu determinasyonu nedeniyle vazifenin sırf vazife için yapılması gerektiğini söylemektedir (Hegel, 1991: 119). Ona göre vazife ise ilk olarak hak ve hukuka uygun şekilde davranmak, ikinci olarak ta refah ve mutluluğu elde etmeye çalışmak yani hem bireysel anlamda hem de evrensel determinasyonu içinde refah ve mutluluğu herkes için refah ve mutluluğu sağlayacak şekilde davranmaktır. Vazifenin kendisi, ahlaki enlik bilinci içinde yer alır ve bu bilincin mahiyetini veya evrenselliğini; bu bilincin kendi içinde yalnız kendi kendisiyle ilişki kurma tarzını oluşturmaktadır. Bu nedenle, vazifenin sahip olduğu tek şey, soyut evrenselliktir (Hegel, 1991: 120).

Düşünür, hakiki ahlaki bilinci (vicdanı), kendiliğinde ve *kendisi-için* iyiliği istemek istidadı olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle onun bazı sağlam prensipleri vardır ve bu prensipler *kendisi-için* objektif determinasyonlar ve vazifelerdir. Kendi muhtevasından, yani hakikatinden ayrı olan vicdan, irade faaliyetinin ancak formel yanını oluşturur. İrade faaliyeti olarak, kendine özgü bir muhtevaya sahip değildir. Fakat bu prensip ve vazifelerin objektif sistemi ve subjektif bilginin bu sistemle birleşmesi ancak objektif ahlaklılık seviyesinde olabileceğinden henüz ortada yoktur. Dolayısıyla formel subjektif ahlaklılık seviyesinde, ahlaki bilinç, bu objektif muhtevadan yoksun olarak bulunmaktadır (Hegel, 1991: 121-122).

Hegel'e göre vicdan (ahlaki bilinç), sübjektif bilgi ile kendiliğinde ve kendisi-için iyi'nin birliği olarak, kutsal bir şeydir ve ona zarar vermek bir cürüm sayılır. Fakat bir kimsenin vicdanının, bu ahlakî bilinç idesiyle uyuşup uyuşmadığını, onun iyilik olarak anladığı veya bildirdiği şeyin gerçekten öyle olup olmadığını, biz ancak o kimsenin gerçekleştirmeye çalıştığı

iyiliğin muhtevasına bakarak anlayabiliriz. Kendiliğinde ve kendisi-için hak ve vazife, iradenin determinasyonlarının rasyonel unsurudur. Demek oluyor ki, ahlakî bilinç, doğruluğu ya da yanlışlığı hakkındaki hükme tabidir ve karar alma hususunda onun kendi öz ben'ine başvurması, olmak istediği şeye doğrudan doğruya ters düşer. Bu nedenle devlet, özel şekli içinde, yani sübjektif bilgi olarak, ahlakî bilinci kabul edemez (Hegel, 1991: 122).

Filozofa göre formel ahlakî bilinç ancak objektif ahlaklılık aşamasından ayrı bir aşama olan sübjektif ahlak aşamasına ait bir bilinçtir. Oysa hakiki ahlakî bilinç, gerçekte ancak objektif ahlak istidadın bir unsurunu oluşturur. Dini bilince (vicdan) gelince, bu alanın dışında bir bilinçtir (Hegel, 1991: 123). Hegel, formel subjektiflik olarak ahlaki bilincin, her an kötülük uçurumunun kenarında olduğunu, ahlaklılığın da, kötülüğün de ortak kökünün kendisi-için (bağımsızca) bilen ve karar veren kendilik bilincinin kendisi-için (bağımsız) olarak mevcut kesinliği olduğunu, genel olarak da kötülüğün kaynağının özgürlüğün sınırında aranması gerektiğini söylemektedir (Hegel, 1991: 124). Ona göre özgürlük, zorunlu olarak kötülüğü tabii iradeden çıkararak içten gelen bir şey gibi zıtlaşmaya zorlar. İşte kendi kendisiyle bir çelişki olarak mevcudiyet alanına giren bu zıtlık içinde kendi kendisiyle uzlaşamayan irade bu tabii iradedir ve yine iradenin bu özelliğidir ki kendisini durmadan kötülük olarak belirlemektedir (Hegel, 1991: 124).

Hegel'e göre insanı kötü yapan onun aynı zamanda hem kendililiğindelik ve tabiilik içinde hem de kendi üzerine dönük düşünceli olmasıdır. Yoksa ne tabiat olarak tabiatın kendisi, ne de kendi üzerine dönük düşünce genel olarak bilgi *kendisi-için* kötülüktür. Bu nedenle kötülük, zorunlulukla olması gereken şey, yani mutlaka ortadan kaldırılması gereken şey olarak tanımlanır (Hegel, 1991: 124).

Filozof, özgürlüğün evrensel cevheri olan iyiliğin henüz soyut bir şekil altında olmakla birlikte bazı determinasyonlara (belirli karakterlere) ve bu determinasyonlara ait olan bir prensibe ihtiyaç gösterdiğini, determinasyon prensibi olan ahlakî bilinç ise, kararlarının evrensel ve objektif olmasını istediğini, her biri kendisi-için (bağımsız) totalite seviyesine erişmiş olan bu iyilik ve ahlakî bilincin belirlenmesi gereken belirlenmemiş şey durumunda olduğunu belirtmektedir (Hegel, 1991: 136). Ona göre nefsin saf ve kesin sübjektif kendilik bilinci boşluk içinde kaybolarak iyilik'in soyut evrenselliği ile aynılaşması sırasında kendiliğinde meydana gelmiş bulunmaktadır. İyilik ve subjektif iradenin somut hale gelmiş olan aynılığı ve her ikisinin hakikati, objektif ahlaklılık'tır (Hegel, 1991: 136).

Bu ikinci aşamada ifade edilenler özetlenecek olursa; özgürlüğün mevcudiyeti önce hukuk olarak dolaysız bir mevcudiyettir. Daha sonra kendilik bilincinin kendine dönük düşüncesinde iyilik olarak belirlenmektedir. Burada iyiliğin ve subjektifliğin hakikati olarak

oluşumuna başlayan (iyilikten objektif ahlaklılığa geçişi içinde) üçüncü aşama bu sebeple aynı zamanda hem subjektivitenin hem de hukukun hakikatidir. Objektif ahlaklılık, dünyası duyarlılığın subjektif bir istidadıdır, ama yalnızca kendiliğinde mevcut hukuk içindir (Hegel, 1991: 136).

C- Objektif Ahlaklılık

Hegel, objektif ahlaklılık dünyasını aynı zamanda hem sonsuzluğu, hem de pozitif gerçekliği içinde ruhu cisimlendiren bir tabiat olarak, objektifleşmiş ama aynı zamanda kendi kendisinin bilincine erişmiş bir ruh olarak anlatır. En yükseği devlet olan bu sosyal gruplar (*aile, sivil toplum, devlet*) içinde hukuk bir realite halini alır ve örf ve adetler, yasalar tarafından şekillendirilen bireysel sujeler, sübjektif özellikle hukuki evrenselliği özlerinde birleştirirler. Böylece yasallık ve ahlaklılık uzlaştırılmış olur (Hegel, 1991: 15).

Hegel'in, ahlaki subjektifliğin ve ahlaki objektifliğin ahlak alanında özdeşleşmesiyle sosyal ahlakın oluştuğuna vurgu yaptığı belirtilmektedir (Güriz, 1992: 243). Ona göre objektif ahlaklılık, yaşayan iyilik olarak -yani kendilik bilinci tarafından bilinen ve istenen ve bu bilincin faaliyeti sayesinde gerçeklik kazanan iyilik olarak- özgürlük idesidir. Kendilik bilinci, bu faaliyetinin kendiliğinde ve *kendisi-için* temelini ve harekete getirici gayesini objektif ahlaklılık alanında bulmaktadır. Şu halde, objektif ahlaklılık gerçek, dünya haline kendilik bilincinin tabiatı haline gelmiş özgürlük kavramıdır (Hegel, 1991: 138).

Düşünüre göre soyut iyiliğin yerini alan ahlaklılığın objektif muhtevası, sonsuz form olan sübjektiflik tarafından somut hale getirilmiş cevherdir. Bu yüzden, objektif ahlaklılık alanı kendi içinde bazı ayrımlar vaz' eder. Bu ayrımlara sayesinde objektif ahlaki realite, sabit, kendisi-için zorunlu ve sübjektif kanının ve kaprisin üstüne yükselen bir muhteva kazanır. Bu ayrımlar, kendiliğinde ve kendisi-için mevcut ve geçerli kanunlar ve kurumlardır (Hegel, 1991: 138).

Hegel'in düşüncesinde objektif ahlaklılık, rasyonel bir karakter taşımaktadır. Bu nedenle objektif ahlaklılık özgürlüktür yahut kendiliğinde ve kendisi-için mevcut iradedir (Hegel, 1991: 139). Buna göre insanların başkalarıyla ilişkilerinden insanın özgür eylemlerinin yaygınlaştığı objektif ahlaklılık ortaya çıkmaktadır. Ona göre insanları çevreleyen her türden tabii objeler vardı ve bilinç için var olma otoritesine sahip oldukları gibi özel bir malik olma otoritesine de sahiptirler. Çünkü bilinç bu objelere karşı davranışlarında bu tabiatın icaplarına uymaktadır. Ahlak kanunlarının otoritesi ise sonsuzca daha yüksektir, çünkü tabiat objeleri ancak dıştan ve izole bir tarzda akli bir karakter arz ederler ve bu karakteri olağanlık görünüşü altında gizlerler (Hegel, 1991: 139).

Hegel'e göre kanunlar ve kurumlar, süjeye yabancı bir şey değildirler. Tam tersine, süjenin öz mahiyeti olmaları itibariyle, onda spiritüel karakterlerinin tanığını(kanıt) bulurlar. Süje onlarda kendi gurur kaynağını bulur ve/kendisinin ayrılmaz bir unsuruymuşlar gibi onlarda yaşar. Böylece süje ahlak dünyasına doğrudan doğruya bağlıdır ve bu dolaysız ilişkinin, güven ve inanç ilişkisinden bile daha çok bir aynılığı (ayniyet) niteliği taşıdığı söylenebilir. Güven ve inanç, kendine dönük düşünce ile birlikte başlar ve fikir üretme ve ayrım yapma (temyiz) gücünün varlığını gerektirir (Hegel, 1991: 139-140).

Hegel'e göre vazife teorisi, malzemesini tecrübe verisi ilişkilerinden almakta ve bunların ahlakçının kişisel görüşleriyle veya harcıâlem prensip ve düşünceler, amaçlar, güdüler, duygular vs. ile bağlantısını göstermektedir. Ayrıca o, vazifeleri benimseme nedeni olarak da, her birinin öteki ahlaki ilişkiler veya refah ve mutluluk ve kanı üzerindeki etkilerini ileri sürmekte ve tutarlı ve immanent bir vazife teorisinin ancak özgürlük idesinden zorunlu bir şekilde çıkan ve dolayısıyla gerçek mevcudiyetini, bütün kapsamıyla, devlet içinde kazanan ilişkilerinin sıralı bir ekspozesini içeren bir teori olabileceğini ifade etmektedir (Hegel, 1991: 140).

Hegel'e göre iradeyi bağlayan vazife, belirlenmemiş sübjektivitenin veya soyut özgürlüğün ve yine kendi belirlenmemiş iyiliğini kendi keyfi iradesiyle belirlemek isteyen tabii içgüdülerin, ya da sübjektif ahlaki iradenin sınırlandırılması olarak tezahür edebilir. Oysa gerçekte birey, vazifede çift cepheli bir özgürlüğe kavuşur. Birey, vazifede serbestliğini ve cevhersel özgürlüğünü kazanır (Hegel, 1991: 141). O, objektif ahlakî muhtevanın, bireyin tabiat tarafından belirlenmiş karakterine yansımasını erdem olarak nitelemekte ve erdemin de bireyin içinde bulunduğu durumu gerektirdiği, vazifeye uyum sağlamasından ibaret kaldığı zaman dürüstlük olduğunu belirtmektedir (Hegel, 1991: 141).

Hegel, bir kişinin kolektif hayatta erdemli olmak için neler yapması, ne gibi vazifeleri yerine getirmesi gerektiğini "sosyal durumun ona gösterdiği, bildirdiği ve öğrettiği şeyleri yapması yeterlidir" diyerek ortaya koymaktadır (Hegel, 1991: 141). Ona göre dürüstlük ise bir yandan hukukun (yasaların) öbür yandan toplumun insandan isteyebileceği şeyin evrensel veçhesidir. Dürüstlüğün çeşitli veçhelerini, fark gözetmeksizin erdem olarak adlandırabiliriz. Çünkü bunlar başka bireylerle karşılaştırıldığında, bireyin sırf kendisine ait erdemler olmamakla birlikte, yine de onun bir hasletini oluştururlar. Şartları (ahlaki ilişkiler sistemi) tam olarak gelişmiş bir objektif ahlaklılık düzeninde/erdem, ancak olağanüstü durumlarda, ya da bir ahlaki vecibe bir başkasıyla çatıştığı zaman ortaya çıkar ve realite kazanır. Ama söz konusu çatışmanın hakiki bir çatışma olması lazımdır (Hegel, 1991: 141).

Hegel'e göre erdem teorisi, vazife teorisinden ayrı bir teori olması ve tabiat vergisine dayanan karakter özelliklerini içirmesi dolayısıyla, espirinin tabii tarihi halini alır (Hegel, 1991: 142). Çünkü "soyut felsefi ilkeleri bireylerin taleplerini, toplumun ihtiyaçlarını hiç dikkate almadan uygulamaya kalkışmak Hegel için kabul edilemezse, aynı şekilde bireylerin kendilerini vicdan ve kanaatlerine göre yönetmeleri de asla yeterli olamaz. Bu sadece öznel özgürlük olur." (Cevizci, 2002: 224).

Hegel'de objektif ahlaklılık, bireylerin realiteleriyle basit aynılığı içinde, bunların genel davranış tarzları yani âdet olarak görünmektedir. Objektif ahlaklılığın alışılmış pratiği, ikinci bir tabiat gibidir. İlkel, saf tabii/iradenin yerini alan bu ikinci tabiat, âdetin ruhu, anlamı ve mevcudiyetinin realitesidir. O, canlı ve verilmiş bir dünya olarak espri'dir. Ve esprinin cevheri, böylece, ilk kez espri olarak mevcudiyet kazanmış olur (Hegel, 1991: 142-143). Böylece Hegel'de cevhersel varlık, kendi hakkına kavuşur ve onun hakkı onun geçerliliğidir, çünkü bu varlığın içinde bireyin kendi öz iradesi ve ahlaki bilinci ortadan kalkarlar. Objektif ahlaki karakter, evrenseli kendi hareket ettirici gayesi olarak bilir, kendi değer ve haysiyetinin ve özel gayelerini ayakta tutan her şeyin bu evrensel varlık temeline dayandığını, bu gayelere ancak burada gerçek olarak erişilebildiğini anlar (Hegel, 1991: 143).

Düşünüre göre sübjektiflik, özgürlük kavramının mevcudiyet alanını oluşturur. Sübjektiflik, soyut ahlak aşamasında henüz özgürlükten sübjektiflik kavramından ayrı durumdadır; ama objektif ahlaklılık aşamasında kavramına tam olarak uygun bir mevcudiyet kazanır. Bireylerin subjektif olarak özgürlüğe erişme hakları ancak bir objektif ahlakî realiteye mensup olmayla tatmine ulaşır; çünkü özgür olduklarına dair kesin inançları, ancak böyle bir objektiflik içinde hakikatine kavuşur ve bireyler ancak ahlaki realite içinde öz mahiyetlerine ve deruni evrenselliklerine gerçekten sahip olabilirler (Hegel, 1991: 143). Buna örnek olarak da şu sözü nakletmektedir (Hegel, 1991: 143): "Bir Phthogorascı kendisine oğlunu en iyi yetiştirmenin yolunu soran bir babaya şu cevabı vermiştir: Onu iyi yasaları olan bir devletin vatandaşı yap."

Hegel'in sisteminde "evrensel irade ile özel iradenin bu aynılığı içinde hak ve vazife yekvücut olurlar. Böylece, objektif ahlak planında yer alan bir insanın hakları olduğu ölçüde vazifeleri, vazifeleri olduğu ölçüde de hakları vardır. Soyut hukuk sferinde, benim bir hakkıma karşılık, bir başkasının bir vazifesi bulunur. Sübjektif ahlaklılık sferinde ise, benim öz bilincimin ve irademin ve keza mutluluğumun hakkı, vazife ile aynılık halindedir ve ancak olması-gereken-şey olarak objektiftir. Kavramı ile birleşmiş bağımsız kendilik bilincini içeren cevher olarak ahlaki cevher, bir ailenin, bir milletin gerçek ruhudur." (Hegel, 1991: 144). Ona

göre ahlaklılık "bireysel iradeleri fikrin ortak hizmetinde birleştirmek amacı güden bir takım kurumlarda" gerçekleşmektedir (Weber, 1993: 357).

Hegel'in felsefesinde objektif ahlaklılık a**ile, sivil toplum, devlet** şeklinde gelişen üç aşamadan geçerek kendi kendisini gerçekleştirmektedir. Bu bölümde bu aşamaların nasıl oluştuğu açıklanmaya çalışılacaktır.

1- Aile

Hegel, sisteminde objektif ahlaklılığın birinci safhası aileyi, dolaysız veya tabii aşaması içinde objektif ahlaki ruh olarak tanımlamaktadır. Bu cevhersellik birliğini kaybeder, bölünür ve dış bağlantılar safhasına geçer (Hegel, 1991: 144). Nesnel ahlaklılığın ilk uğrağı olan aile, toplumsal birliğin ilk formudur. Ailede öznel istem nesnelleşmekte, öznellik kendisine yine kendi rızasıyla sınırlar getirmekte ve yükümlülükler üstlenmektedir (Bumin, 1987: 146).

Hegel'e göre aile; evlenme, ailenin mülkiyeti ve serveti, çocukların eğitim ve ailenin dağılması evrelerinden oluşmaktadır (Hegel, 1991: 146). Onun için ailenin spesifik karakteri sevgidir. Sevgi, esprinin kendi öz birliği hakkındaki duygusudur. Bunun için ailede esprinin iç hali, kişinin bu birlik içinde bireyliliğinin bilincine sahip olmasıdır, bu birliği kendiliğinde ve kendisi-için mahiyeti olarak görmesi ve onun içinde kendisi-için bir şahıs olarak değil, yalnızca bir üye olarak mevcut bulunmasıdır (Hegel, 1991: 145). Güriz, Hegel'in kullandığı sevgi kelimesinin bir kadınla erkek arasındaki birlik bilincini oluşturduğunu ve evlenme yoluyla da iki kişinin kendi bağımsız varlıklarından vazgeçtiklerini, evliliğin ise her şeyden önce akli bir birleşme anlamına geldiğini, evlenmenin, aklın ve evrensel iradenin zorunlu objektifleşmesi olduğuna göre ahlaki bir bağlılık anlamı da taşıdığını nihayetinde evliliğin temelde ödev demek olduğunu söylemektedir (Güriz, 1992: 243-244).

Hegel, evlenmeyi dolaysız bir ahlaki olay olarak görmektedir. Ona göre evlenme ilk önce, tabii hayat unsurunu içerir ikinci olanak, tabii cinsel birlik kendilik bilinci içinde değişerek spritüel bir birlik halini alır, bilinçli bir sevgi olur. Aynı zamanda evlilik haline giriş, objektif gaye olduğu gibi, ahlaki vazifedir de (Hegel, 1991: 146). Ahlaki bağ ise ancak sevgide ve karşılıklı yardımlaşmada tam olarak gerçekleşmektedir (Hegel, 1991: 148).

Filozof, evliliğin objektif ahlaki unsurunu oluşturan şeyi, tarafların kendi cevhersel gayeleri olarak bu birliğin bilincine varmaları, yani karşılıklı sevgileri, güvenleri ve bütün bireysel mevcudiyetlerini aralarında paylaşmaları olarak belirtmektedir (Hegel, 1991: 147). Ona göre evlilikte şahısların aynılaşması ve böylece ailenin tek bir şahıs haline gelerek, üyelerinin de onun arazları olması objektif ahlaki espridir. Objektif ahlaki espri ise, kendisi-için olarak, mevcudiyeti

içinde aldığı çeşitli dış görünüşlerden –menfaatlerden- soyutlanmış olarak düşünüldüğünde, somut bir tasavvur objesi şeklinde kendini gösterir (Hegel, 1991: 148).

Hegel'e göre aile, bir şahıs olarak, dış realitesini mülkiyette bulur ve ancak bu mülkiyet bir servet olduğu zamandır ki, bunda cevhersel şahsiyetinin mevcudiyetine kavuşur. Aile yalnızca mülkiyet sahibi olmakla kalmaz, fakat evrensel ve devamlı bir şahıs olmak itibariyle, bir serveti sürekli ve güvenli bir şekilde elinde bulundurmak onun için bir ihtiyaç ve şart olarak görülür (Hegel, 1991: 151).

Hegel'e göre evlilik, cevheri itibariyle bir birlik olmakla beraber, bu ancak deruni ve duygusal bir birliktir, yoksa dış mevcudiyeti bakımından bu birlik iki süjeye ayrılır. Bu birlik, ancak çocuklarda bizzat bir dış, objektif ve kendisi-için birlik halini alır, çünkü ana ve baba çocuklarını birbirlerini sevdikleri gibi, kendi cevhersel varlıkları gibi severler (Hegel, 1991: 153). Ona göre evlilik, objektif ahlak idesinin ilk, dolaysız şeklinden başka bir şey değildir (Hegel, 1991: 154).

Hegel, ailenin ahlaki olarak dağılmasının, özgür şahsiyetler haline gelecek şekilde yetiştirilen çocukların, reşit olduklarında, hukuki şahıslar olarak tanınmaları ve bir yandan özgürce kendi özel mülkiyetlerine sahip olmaya, öbür yandan da aile kurmaya ehil hale gelmeleri sonucunu doğurduğunu söylemektedir (Hegel, 1991: 155). Ona göre böylece ailenin oluşturduğu birlik içinde birbirlerine bağlı durumda olan evrelerin (çünkü aile henüz kavram içinde olan ahlaki idedir) kavram tarafından serbest bırakılarak bağımsız bir realite kazandıklarını ve böylece sivil toplum oluşmaktadır (Hegel, 1991: 158-159). Aile özgürlüğün ve kişiliğin tam olarak kendisini gerçekleştirmesi için fazla öznel bir birliktir (Bumin, 1987: 146).

2-Sivil Toplum

Hegel, sivil toplumu evrenselin bir çeşit hile yoluyla gerçekleşmesi olarak görmekte ve özel kişinin vatandaş olmadığını, bu yüzden, sivil toplumun devlet içinde karşıtlık ve bölünme evresi olduğunu söylemektedir (Hegel, 1991: 18). Jean Hyppolite, Hegel'in sivil toplumla ilgili tanımlamasını 'hukuk felsefesinin genel bütünü içinde sübjektiflik evresine tekabül eder. Sivil toplumda bireyler, bireysel ve sübjektif özgürlüklerini gerçekleştirdiklerini sanırlar, çalışırlar, mübadeleler yaparlar, mukaveleler aktederler ve bunu yaparken de daima kendileri için çalıştıklarına, ürettiklerine, mübadele ettiklerine inanırlar; sanki bireysel irade, kendiliğinde ve kendisi-için rasyonel iradeymiş gibi' şeklinde açıklamaktadır (Hegel, 1991: 17).

Filozof, sivil toplumun aile üyelerinin aile dışında bağımsız bir statü kazanmaları ve ailenin bir parçası olmaktan kurtulmaları ile ortaya çıktığını ifade etmektedir (Güriz, 1992:

244). Ona göre sivil toplum, üyeleri formel bir evrensellik içinde bağımsız bireylerden oluşan topluluktur. Bu topluluğun üyelerini bir arada tutan şey, bunların ihtiyaçları, şahıs ve mülkiyet güvenliğini sağlama aracı olan hukuk sistemi, özel ve kolektif menfaatleri düzene koyan bir dış organizasyon yani devlettir (Hegel, 1991: 144).

Hegel, sivil toplumun kişilerin ihtiyaçları nedeniyle başkalarıyla yardımlaşmaya muhtaç olduğu anlayışından doğduğunu söylemektedir. Ona göre bizzat kendi özel gayesinin objesi olan somut şahıs, bir ihtiyaçlar bütün ve tabii zorunlulukla keyfi iradenin bir karışımı olarak sivil toplumun en birinci prensibidir (Hegel, 1991: 159). Güriz'e göre bu aşamada soyut hak pozitif hakka dönüşmektedir (Güriz, 1992: 245). Weber ise Hegel'deki aileden doğan sivil toplum düşüncesinin henüz bu safhada devlet olmadığı için, amacının bireysel çıkarları korumak olduğunu (Weber, 1993: 358) ancak, özel iradenin genel iradeye bağlanmayı öğrendiğini, diğer insanlarla yardımlaşma yoluyla genele bağlanmaya başladığını ve bu yolla objektif ahlakın kendini toplumda gerçekleştirdiğini ifade etmektedir (Gökberk, 1996: 441).

Hegel'e göre esprinin gerçekliğine kavuşması, ancak onun kendi içinde bölünmesi, kendisini tabii ihtiyaçlara ve dış zorunluluğun bağlarına tabi kılması ve böylece, kendisine bir sınır, bir sonluluk getirmesi ve nihayet, kendisini içten, bizzat bu sınırın gerisinde, formasyondan geçirerek onu aşması ve sonluluk içinde kendi objektif mevcudiyetini elde etmesi ile mümkündür. Şu halde aklın gayesi ne örf ve adetlerin tabii sadeliği, ne de özelliğin gelişmesi içinde uygarlığın sağladığı zevklerdir. Aksine onun gayesi, tabii sadelik ve basitliği, yani kendilik bilincinin yokluğu demek olan pasifliği ve bilgice ve iradece kültürsüzlüğü, başka bir deyişle, esprinin içine gömülü olduğu dolaysızlığı ve bireyselliği yok etmektir (Hegel, 1991: 162).

Hegel, sivil toplumun üç evresinin; ihtiyaçlar sistemi, yargı gücü, **k**amu yönetimi ve düzenlemeleri olduğunu belirtmektedir (Hegel, 1991: 163). Ona göre soyut hukukta, obje şahıstır, soyut ahlak sferinde, süjedir; ailede, aile üyesidir. Sivil toplum genelinde obje, maddiyatçıdır. Yani sivil toplumda, ihtiyaçlar bakımından obje, insan denilen somut fikirdir. İlk kez burada ve yalnızca burada, insandan bu anlamda söz edilecektir (Hegel, 1991: 165).

Hegel için birinci özelliği oluşturan bu ihtiyaçlar sisteminin prensibi, iradede ve bilgide özelliktir. Böyle olmak itibariyle, kendiliğinde ve kendisi-için evrenselliği; özgürlüğün evrenselliğini, ancak soyut bir tarzda, yani mülkiyet hakkı olarak içerir. Fakat bu hak sırf kendiliğinde olarak kalmaz, gerçekliği içinde de tanınır ve kabul edilir, çünkü yargı gücü tarafından korunur (Hegel, 1991: 173).

Hegel'in sivil toplum düşüncesindeki ikinci özellik ise idenin, özellik içinde kaybolduğu ve iç ve dış ayrılığı içinde evrelerini geliştirdiği yer olan sivil(uygar) toplum, yargıda kendi kavramına, kendiliğinde mevcut evrensel ile sübjektif özelliğin birliğine döner. Bu birliğin, bütün özellik alanın kapsayacak şekilde gerçekleştirilmesi, önce kamu yönetiminin, sonra da kurum/dernek (korporasyon) görevini oluşturur. Kamu yönetimi bu birliği ancak rölatif olarak gerçekleştirir, korporasyon ise, onu tam olarak gerçekleştirmekle birlikte, bu işi ancak somut, ama sınırlı bir bütün içinde yapar (Hegel, 1991: 187).

Hegel'e göre üçüncü özellik olan kamu yönetiminin ilk gayesi, sivil toplumun özelliği içinde evrensel olarak bulunan şeyi gerçekleştirmek ve korumaktır. Kamu yönetimi bu işi özel amaçların ve menfaatlerin kitlesel olarak himayesini ve güvenliğini hedef alan bir dış düzen şeklinde, kurumlar şeklinde yapar, çünkü bu amaçlar ve menfaatler ancak evrenselin içinde varlıklarını sürdürebilirler. Bundan başka kamu yönetimi, en yüce direktif mercii olarak bizzat toplumun sınırları dışına taşan menfaatlerinde immanent olarak bulunur ve ideye uygun olarak, özellik bu evrenseli kendi iradesinin ve faaliyetinin gayesi ve objesi yapar. Böylelikle, objektif ahlaklılık yeninde sivil toplumla kaynaşır. Korporasyonun görevi, işte bu kaynaşmayı sağlamaktır (Hegel, 1991: 195).

Düşünüre göre korporasyon, aileden sonra devletin ikinci objektif ahlaki kökünü, sivil topluma kol salmış kökünü oluşturur (Hegel, 1991: 198). Objektif ahlaklılığın, dolaysız olduğu safhadan başlayıp, sivil toplumdan, bölünme safhasından, geçerek devlete doğru bu gelişmesi, devlet kavramının bilimsel felsefi ispatını oluşturur. Devlet, hakiki temeldir. Devlet realitede bir sonuç olmaktan çok, bir başlangıçtır. Devlet içinde aile gelişerek sivil topluma geçer. Devlet idesinin kendisi bölünerek bu iki evreye ayrılır (Hegel, 1991: 198-199).

3-Devlet

Bu aşamada devlet, aile ve sivil toplumdan sonra sosyal ahlakın üçüncü ve son kısmını oluşturmaktadır. Hegel devleti, istemin gerçekleşmesi yoluyla nesnelleşsen tinin en yüksek anı olarak görür. Bu nedenle birey de ancak, akılsal bir devletin üyesi olarak özgürdür (Bumin, 1987: 148).

Hegel'e göre devlet, sivil toplumu oluşturan üyelerin özel ve kolektif menfaatleri düzene koyan bir dış organizasyondur. Devlet, evrensel cevherin ve ona adanmış olan kamu hayatının gayesi ve fiili realitesidir (Hegel, 1991: 145). Ona göre devlet, "evrensel ve nesnel özgürlükle, özel ve öznel tutkunun somut birliğidir. Devlette genel özgürlük somutlaşır ve içerik kazanır. Öznel tutkunun özgürlüğü gelişigüzeldir, bir tür kapristir." (Hegel, 1986: 107). Weber'e göre Hegel'in düşüncesinde devlet, "yalnızca bireylerin iyiliğini değil, fakat uğrunda

özel çıkarları feda etmekten çekinmediği İde'nin gerçekleşmesine çalışmasıyla, sivil toplumdan ayrılmaktadır" (Weber, 1993: 358). Cevizci ise Hegel'in düşüncesindeki devleti şöyle açıklamaktadır: "Eğer bir cemaat rasyonel bir temel üzerine inşa edilebilir, rasyonel bir tarzda bina edilirse, tek tek her insan onu, kendisine yabancı bir şey olarak değil, fakat kendi rasyonel iradesinin bir tezahürü, cisimleşmesi ya da ifadesi olarak kabul edip benimser. Çünkü ödevimiz rasyonel bir tarzda temelleneceği ve akıl sahibi varlık olarak özümüzü ya da doğamızı gerçekleştirmek çıkarımıza olduğu için, işte o zaman ödevimizle kişisel çıkarımız örtüşür veya başka bir deyişle kişisel çıkarla komünal değerler arasında ahenkli bir bağ kurulabilir" (Cevizci, 2002: 226).

Hegel'de devlet, objektif ahlak idesinin fiil halindeki realitesidir. Kendi kendine açıkça görünen, kendi kendini bilen ve düşünen ve bildiğini bildiği için yapan cevhersel irade olarak ahlaki espridir. Devlet, örf ve adetlerde dolaysız olarak; bireyin kendilik bilincinde, bilgisinde ve faaliyetinde dolaylı olarak mevcuttur. Buna karşılık, birey de devlette kendi öz mahiyetine, gayesine ve faaliyetinin bir ürününe bağlanır gibi bağlanarak, onda kendi cevhersel özgürlüğünü bulur (Hegel, 1991: 199). Hegel'in düşüncesinde ideal devlet her yerdedir ve hiçbir yerde değildir; her yerdedir çünkü o, tarihsel devletlerle gerçekleşme yoluna girmiştir; hiçbir yerde değildir, çünkü o, ideal olmak açısından geleceğin çözeceği bir sorundur. Tarih, siyasal sorunun gittikçe ilerleyen bir çözüm biçimidir. İdeal devletin kurulması için her ulus, bu yapıya kendi taşını getirip koyar; fakat her ulusun kendisini İde ile karşı karşıya getiren ve erken ya da geç yıkılıp gitmesine neden olan bir 'ilk günahı' vardır" (Hegel, 1986: 29).

Hegel'e göre somut özgürlük ise, "şahıs olarak bireyin ve bunun özel menfaatlerinin tam gelişmişliklerine varmaları ve kendisi-için haklarının tanınması (aile sivil toplum sistemleri içinde) ve aynı zamanda kendiliklerinden genel menfaatle bütünleşmeleri yahut onu bilinçli ve iradi bir şekilde kendi esprilerinin cevheri olarak kabul etmeleri ve onu kendi nihai gayeleri olarak alıp, bu gaye uğrunda faaliyet göstermeleri demektir (Hegel, 1991: 203). Hegel için soyut hukuk, moral, aile gibi kavramlar ancak devlet kavramı içerisinde anlamlarını bulmaktadır. Onda devlet 'ahlaki fikrin gerçekliği' olarak anlaşılmaktadır (Topakkaya, 2006: 190). Düşünür, kişisel hak(aile) ve menfaat (sivil toplum) sferleri karşısında devleti, bir bakıma bir dış zorunluluk ve daha yüksek bir otorite, onların kanunları ve menfaatleri de, bunun tabiatına tabi ve bağımlı durumda kabul etmektedir. Fakat öte yandan devlet, onların immanent gayesidir ve gücünü, kendi nihai evrensel gayesiyle bireylerin özel menfaatlerinin birliğinden alır ve bu birlik bireylerin devlete karşı bazı vazifelere ve o nispette de hakları olması vakıasında yatar (Hegel, 1991: 204). Weber,

Hegel'de devletin "İde'nin, evrenselin, objektif ruhun egemenliğidir, ailenin ve sivil toplumun ancak gerçekleşmesine vasıta oldukları gaye" olarak kabul ettiğini söylemektedir (Weber, 1993: 358).

Hegel için vazife, her şeyden önce cevhersel, kendiliğinde ve kendisi-için evrensel bir şeye karşı davranıştır. Hak ise aksine, bu cevhersel realitenin genel ampirik mevcudiyetidir; bu nedenle, onun özel veçhesini, benim de özel özgürlüğümü oluşturur. Devlet, ahlaki realite olarak benim cevhersel realiteye karşı yükümlülüklerimin, aynı zamanda özel özgürlüğümün mevcudiyeti olmasını gerektirir. Yani hak ve vazife, devletin bağrında tek ve aynı bir ilişki içinde birleşirler (Hegel, 1991: 205).

Hegel din ve devlet kavramlarını ele alarak aralarındaki farkı açıklamaktadır. Onun düşüncesinde dinin muhtevası, mutlak hakikattir ve bunun için de din duygusu duyguların en yücesidir. Sezgi, duygu ve duyulara dayanan bilgi olarak bütün objesinin Tanrı'dan –her şeyin kendisine bağlı ve bağımlı olduğu sonsuz sebep ve prensip olarak Tanrı'dan- ibaret olan din, başka her şeyin kendi görüş noktasında göre anlaşılmasını ve doğruluğunu, haklılığını ve kesinliğini kendisinden almasını ister. Devlet ise, kanunlar ve vazifeler, bilinç için en yüce doğrulanışlarını, en yüce zorunluluklarını hep işte dine olan bu bağımlılıklarından alırlar, çünkü gerek devletin kendisi gerekse kanunlar ve vazifeler, realiteleri bakımından belirlenmiş şeylerdir ve daha yüksek bir sfere, yani kendilerinin temeli ve prensibi olan bir sfere geçiş aşamasıdırlar (Hegel, 1991: 211-212).

Hegel'e göre dinde öyle bir şey vardı ki, dünyanın bütün değişkenliğine, gayelerin boşluğuna, menfaat ve mülkiyetlerin gelip geçiciliğine rağmen, insana daima bir değişmezlik, en yüksek derecede bir özgürlük ve mutluluk bilinci bulabilmenin güven ve huzurunu verir (Hegel, 1991: 212). Ona göre din eğer hakiki dinse, devlete karşı negatif veya polemikçi bir tavır almak şöyle dursun aksine, onu tanır ve destekler ama öte yandan kendi varlığını ve dış görünüşünü korumaktan da geri kalmaz. Devlet dini topluluğa, dini gayesini gerçekleştirebilmesi için her türlü güveni ve himayeyi sağlamakla bir vazifesini yerine getirmiş olur, bu eşyanın tabiatında olan bir şeydir. Hatta din, devletin bütünlüğünü en iyi şekilde, vicdanın ta derinliklerine inerek sağlayan bir faktördür (Hegel, 1991: 214). Hegel de bir dini topluluk aynı zamanda mülkiyet sahibi olduğuna ve ayrıca bir takım dini uygulamalarda bulunduğuna ve bu amaçla hizmetlerinde bir takım insanları kullandığına göre, iç yaşayış alanından çıkarak dünyevi alana, yani devletin alanına girer ve böylece dosdoğru onun kanunlarına tabi duruma gelir (Hegel, 1991: 215).

Güriz, Hegel'in devleti, ahlaki ide, mutlak doğru ve nihai amacın gerçekleşmesi olarak belirlediğini, İde'nin devlet aracılığıyla objektif ruh alanında en yüksek gelişim düzeyine ulaşacağını ifade etmektedir (Güriz, 1992: 246). Bu gelişmelere göre insan, bütün değerlerini

ve ruhsal gücünü devletten almaktadır. Devlet ahlaki gücün temsilcisi ve insanın ahlaki amacının şekillenmesi olmaktadır (Güriz, 1992: 250-251). Hegel'e göre devlet, objektif ruh olduğuna göre, bireyin kendisi ancak onun bir üyesi olduğu takdirde objektifliğe, hakiki bireyliğe ve ahlaklılığa sahip olabilir. Birlik içinde olma, başlı başına bireyin hakiki muhtevası ve hakiki gayesidir, kolektif (evrensel) bir hayat sürmek birey için bir kaderdir. Onun başkaca özel tatminleri, faaliyetleri ve davranış tarzları, başlangıç noktası ve sonuç olarak hep bu cevhersel ve evrensel fiili alır (Hegel, 1991: 200). Buna göre onun için insanın en yüksek ödevinin devlete ve kanunlarına uymak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu şekilde insan en ahlaklı kişi olabilir. Kişinin yaptığı eylem ne kadar çok toplum ve devlet için yapılırsa ancak o zaman ahlaki bir fiil olabilmektedir.

Macıntyre, Hegel'in devletin gerekliliği düşüncesini "bizim ahlakî seçimlerimizi tasdik eden şey, kısmen seçimlerimizi yöneten kriterlerin seçilmiş olmamalarıdır. Dolayısıyla, kararları kendi başıma ben verirsem, hedeflerimi ben kendim koyarsam, olsa olsa ahlakın bir taklidini verebilirim. O halde bu kriterleri nerede bulurum? İyi-düzenlenmiş bir topluluğun yerleşik toplumsal pratiğinde" cümleleriyle izah etmektedir (Macıntyre, 2001: 237).

Cevizci'ye göre Hegel'in sisteminde "nesnel dünyanın, yani bütün sosyal ve politik kurumlarıyla gerçek dünyanın da rasyonel bir biçimde düzenlenmiş olması gerekmektedir. Çünkü nesnel dünya rasyonel olarak düzenlenmezse, kendi vicdanlarına göre eylemde bulunan bireylerin hukuk ve ahlakla çatışmaya düşmeleri kaçınılmaz olur. Bu durumda, mevcut hukuk ve ahlak düzeni bireylere düşman hale gelir, onların özgürlüklerine getirilmiş bir sınırlama olup çıkar. Oysa nesnel dünya rasyonel bir biçimde düzenlendiği zaman, kendi vicdanlarına göre hareket eden bireyler özgürce nesnel dünyanın hukuk ve ahlakına göre eylemeyi seçeceklerdir." (Cevizci, 2002: 224). Bu ifadeler göre ancak bu takdirde bireylerin özgür seçimleriyle bir bütün olarak toplumun ihtiyaçları arasında tam bir uyum olacağı için, özgürlüğe getirilecek bir sınırlamadan söz etmek mümkün olmayacaktır. Çünkü ihtiyaçlarımız ve dolayısıyla isteklerle arzularımız içinde yaşadığımız toplum tarafından şekillenmektedir.

Macıntyre'a göre Hegel'in nihai görüşü "ahlakî hayatın yalnızca belli bir topluluk tipi içerisinde yaşatılabileceği ve böyle bir topluluk içerisinde belli değerlerin vazgeçilmez görüleceğidir." (Macıntyre, 2001: 237). Hegel, espriye yaraşan biricik devlet formunu organik bir biçimde gelişmiş ve içinde hakların ve özgür objektif ahlaklılığın yer aldığı devlet formu olarak görmekte ve esprinin kendi bilincine sahip (kendi kendini bilen) ahlaki realitesi olarak devletin, mutlaka otorite ve inanç formundan ayrı, ondan farklı bir form kazanması gerektiğini belirtmektedir (Hegel, 1991: 220). Ona göre evrensel ruhun kendi içinde

derinleşmesinin tarihi, başka bir deyişle bu özgürce açılıp gelişme hayatın bu hakiki formasyon tarihi, evrensel tarihin konusunu oluşturmaktadır (Hegel, 1991: 222-223).

Filozofa göre espri, ancak içinde var olduğu bilincini taşıdığı şeyde gerçek olarak bulunduğuna ve bir milletin esprisi olarak devlet, o milletin bütün hayatına nüfuz eden bir yasa olduğuna göre, bireylerin örf ve adetleri ve bilinçleri, belirli bir milletin siyasi anayapısı, o milletin kendilik bilincinin tabiatına ve kültürüne (eğitilmişliğine) tabidir. Devletin sübjektif özgürlüğü ve dolayısıyla, siyasi anayapının realitesi, o milletin kendilik bilincine kök salmış durumdadır (Hegel, 1991: 225). Hegel bunu daha iyi anlatmak için Aydınlanma ve bunun sonucu Fransız Devriminin soyut felsefi ilkeleri halkın eğilim ve yönelimlerini hiç dikkate almadan uygulamaya kalkıştığı örneğini vererek bu olayın da toplumla onu meydana getiren bireylerin varlığını dikkate almadan uygulamaya konulan etik anlayışının iyiden daha çok kötüye yol açacağını belirtmektedir. Bolay Hegel'in aydınlanmayla ilgili düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: "Aydınlanma yıkıcıdır, çünkü Aydınlanma felsefesi, dine, geleneklere, ahlaka, alışkanlıklara, kurulu düzene, devlete, idareye, siyasi ve idari otoriteye yani mevcut her şeye karşı yıkıcı, tahripkar bir tutumu temsil etmektedir." (Bolay, 1999: 9). Cevizci'ye göre; böyle bir teşebbüste bulunmak hukuk ve ahlak düzeni halka bir dayatma olup çıkacağı için, o bireyin özgürlüğü bakımından bir kısıtlama oluşturur. Bu nedenle, ihtiyaç duyulan biricik şey, bireyin çıkarlarıyla bütünün çıkarlarının ahenk içinde olacağı, rasyonel bir tarzda düzenlenip örgütlenmiş, organik bir cemaattir (Cevizci, 2002: 3-4).

Hegel'e göre sivil toplum, bütün bireysel menfaatlerin birbirleriyle çatıştığı bir savaş alanıdır. Böyle olduğu gibi, ayrıca, burada bir yandan, bu bireysel menfaat, özel topluluğun menfaatlerine karşı öbür yandan da, ikisi birden (bireysel menfaat ve özel topluluğun menfaati beraberce) devletin düzenlemelerine ve yüksek görüş noktasına karşı mücadele ederler (Hegel, 1991: 237). Ona göre devlet ise kanunların aleniliği ve ortak örf ve âdetler yoluyla, takdir hakkının formel yanını ve ahlaklılığın bu aşamasında süje için hala muhafaza etmekte olduğu olağanlığını ortadan kaldırmaktadır (Hegel, 1991: 118). Hegel'in devleti bir sonuç olarak 'ahlakilik kavramının gerçekliği olarak karşımıza çıkar. Devleti en yüksek hakla kendisini gerçekleştiren ahlaki bir kavram olarak anlar (Topakkaya, 2006: 191).

Hegel için "toplumun ahlakını aşan, öznellikle temellenen bir ahlaka dayanarak eyleyen bireydir. Öznel özgürlük ancak kişide görünüşe çıkar. Kişinin ahlakı bağımlı değildir; ahlak kişisel özgürlük bilinci tarafından belirlenir. Kişi, 'Ruh' idesinin bilincinde olduğunu kapalı biçimde farkeder, yurttaşın duruk, gelenekçi ahlakının ötesine geçer. Hegel, kişinin en yetkin örneğini Sokrates'de görür. Ona göre, Sokrates bir yurttaş olarak ödevlerini yerine

getirmeyi sürdürmesine karşın, onun asıl yurdu, geçerlikteki devlet ve onun dini değil, düşünce dünyasıydı." (Hegel, 1986: 106).

Hegel'e göre "bir çobanın, bir köylünün vd. dindarlığı ve erdemliliği alabildiğine saygıdeğer şeylerdir; ama Dünya Tin'inin hakkı, her türlü özel hak ve özrün üzerindedir. Dini, felsefesi, düşünceleri, kültürü, dış güçleri (coğrafi, iklim, komşular) ile bir devletin kuruluşu, bütün bunlar, bir tek tözü, bir tek zihni yani Tin'i meydana getirmektedir." (Hegel, 1986: 112-113).

Sonuç

Hegel'in düşüncesinde ruh, kendi bilincine erişmek aşama aşama kendini açmış ve kendini geliştirmiştir. Bu gelişme aşamalarında ruh kendi kendine yabancılaşarak, daha yüksek başka bir aşamaya geçmektedir. Kendi kendisine yabancılaştıktan sonra tekrar kendisine dönen ruh, ilk haline oranla artık daha yüksek bir aşamaya ulaşmış ruhtur. Bu ilerleyiş içinde bireyler, milletler, devletler iyice belirlenmiş ve tarih sahnesinde boy göstermişlerdir.

Hegel'de ruhun bu gelişim aşamaları sırasında insanda basamak basamak bireysel ahlaka sahip olma düşüncesinden toplum içinde ahlaklı olabilen bireye dönüşmektedir. Hegel'e göre ahlaki kurallar aile, sivil toplum ve devlette somutlaşan ahlaki kurumlardan gelir. Yani ahlak kuralları sosyal bir olgudur. Hegel için iyi veya kötü, ahlaki ya da ahlaksız her eylemin kesin olarak evrenselleştirilebilir olduğunu unutmamak gerekir. Ona göre toplumun geleneksel değerlerini ve pratiklerini görmezden gelerek ahlak kuralları oluşturmak kabul edilebilir değildir.

Hegel'in ahlak anlayışı, özgür irade olarak tanımladığı "objektif ruh" içinde açıklanmaya çalışılmaktadır. Yani objektif ruh hukuk ve devlet felsefesi içinde ortaya çıkmaktadır. Bu objektif ruh veya genel hukuk ise özgür iradenin henüz dolaysız bir varlığa sahip olduğu Soyut hukuk aşaması, özgür iradenin iç özellik ve ahlaki sujenin içine daldığı, Subjektif ahlaklılık aşaması ve yegâne somut ahlaklılık olarak Objektif ahlaklılık gibi üç aşamada gerçekleşmektedir. Hegel'in ahlak anlayışını şekillendiği üçüncü aşama olarak kabul edilen objektif ahlaklılıkta ruh (akıl) ise aile, sivil toplum, devlet aşamalarını geçerek bireysellikten özgürlüğe kendini gerçekleştirmektedir. Hegel, devleti etik değerlerin yaşama olanağı bulduğu alan olarak görmektedir. Bu gelişim aynı zamanda toplumsal gelenek-görenek, örf-adetin katkısıyla bireysel ahlaktan genel ahlaka doğru geçişi sağlar. Böylece Hegel'in savunduğu ahlak ortaya çıkmış olur.

Kaynakça

AYDIN, Mehmet (1992). "Manevi Değerler, Ahlak ve Bilim", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 6, Ankara.

AKARSU, Bedia (1984). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*,3. Baskı, Ankara, Savaş Yay.

BEZCİ, Bünyamin (2006), 'Hegel'in Felsefesinde Etik, Politik Olan Ve Özgürlük' Cilt:21 Sayı:2., İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.

……(2005), 'Kant Ve Hegel'in Felsefesinde Etik Anlayışı' Sayı:9, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Konya.

BOLAY, S. Hayri (1996). *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, , 6. Baskı, Ankara, Akçağ Yay.

BUMİN; Tülin (1987), Hegel, Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği Praksis Felsefesi, Birinci Baskı, İstanbul, Alan Yay.

....., (1999)."Hegel'in İnsana Bakışı", *Felsefe Dünyası*, Sayı:30, Ankara.

CEYLAN, Yasin(1995). "Bilim ve Ahlak", *Felsefe Dünyası*, Sayı:18, Ankara.

CEVİZCİ, Ahmet (2002). *Etiğe Giriş*, İstanbul, Paradigma Yay.

....., (2002). *Aydınlanma Felsefesi*, Bursa, Ezgi Yay.

……, (2007). Felsefe, İstanbul, Sentez Yay.

GÖKBERK, Macit (1996). *Felsefe Tarihi*, 8. Baskı, İstanbul, Remzi Yay.

GÜRİZ, Adnan (1992). *Hukuk Felsefesi*, 3. Baskı, Ankara, A. Ü. Hukuk Yay.

HEGEL, G. W. F. (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çev: Cenap Karakaya, İstanbul, Sosyal Yay.

..... (1995). *Tarihte Akıl*, Çev: Önay Sözer, 3. Baskı, İstanbul, Kabalcı Yay.

…… (1986). *Seçilmiş Parçalar*, Çev: Nejat Bozkurt, Ankara, Remzi Kitapevi.

……..,(1994). *Estetik*, Çev: Taylan Altuğ-Hakkı Hünler, Cilt I, İstanbul, Payel Yay.

KILIÇ, Recep (1996). *Ahlakın Dini Temeli*, Ankara, T. D. V. Yay.

INWOOD, Michael (1992). *The Blackwell Philosopher Dictionaries A Hegel Dictionary*, Oxford, Blackwell Puslishers.

MACINTYRE, Alasdair (2001).*Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla Ethik'in Kısa Tarihi*, Çev:Hakkı Hünler-Solmaz zelyüt Hünler, İstanbul, Paradigma Yay.

JALLEY, Michele (2002), 'Kant, Hegel, ve Etik', *Hegel ve Aydınlanma Yüzyılı*, Çev: Hüseyin Portakal, İstanbul, Cem Yay.

SPİNOZA, Baruch (2009). *Etika*, Çev. H. Ziya Ülken, 3. Baskı, Ankara, Dost Kitapevi.

The Encyclopedia of philosphy, (1967). Editor: Paul Edwards, Cilt 3, New York, The Macmillan& The Free Press.

TOPAKKAYA, Arslan (2006). "Hegel'in Hukuk felsefesinin Ana İlkeleri adlı eserinde Devletin Kurumsal Yapısının Ana hatlarıyla Analizi", E.Ü.H.F.D., C.X, S.3-4.

VON ASTER, Ernst (1999). .*İlk ve Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Çev: Vural Okur, İstanbul, İm Yay.

WEST, David (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev: Ahmet Cevizci, İstanbul, Paradigma Yay.

WEBER, Alfred (1993). *Felsefe Tarihi*, Çev: H. Vehbi Eralp, 5. Baskı, İstanbul, Sosyal Yay.